सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश । अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहःकृताः
अपि चाप्सु निमज्जित्वा यः पठेदघमर्षणम् । यथाऽश्वमेधावभृथस्तथैव मनुरब्रवीत् ६
आरम्भयज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः।उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः
ध्वनिरोष्ठविकारेण निश्वासोपांशुलक्षणः । निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः८
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् । गायत्रीं यो जपेद्विप्रो न स पापेन लिप्यते ९
क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः । धनेन वैश्यशूद्रौ तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः १०
यथाऽश्वा रथहीनास्तु रथाश्चाश्वैर्विना यथा।एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या चाप्यतपस्विनः
यथाऽन्नं मधुसंयुक्तं मधु चान्नेन संयुतम् । एवं तपश्च विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् १२
विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् । कुत्सितेष्वपि वर्तन्तं नैनः संस्पृश्यते क्वचित्

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथात्रिस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ।)

अथ कार्यशतं साग्रं कृतं वेदश्च धार्यते । सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्निरिवेन्धनम् १
यथाऽतिप्रबलो वह्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् । तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः २
यथा पर्वतधातूनां दोषा दह्यन्ति धाम्यताम् । तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात्
तपस्तप्यति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः । ऋचमेकां च योऽधीते तच्च तानि च तत्समम्
न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतिर्भवेत् । न हि कामकृतं पापं वेदेन प्रतिहन्यते ५
याजनाध्यापनाद्यौनात्तथैवासत्प्रतिग्रहात् । विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमो द्विजः ६
मधुपर्के च सोमे च अप्सु प्राणाहुतीषु च । नोच्छिष्टस्तु भवेद्विप्र आत्रेयवचनं यथा ७
शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यसमन्विते । आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तां मे निगदतः शृणु
अक्षारलवणं यत्नात्पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चलाम् । त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीं वा ब्राह्मणः पयसा सह९
पलाशबिल्वपत्राणि कुशं पद्ममुदुम्बरम् । क्वाथयित्वा पिबेदम्भस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति १०
हविष्यं प्रातरश्नंस्त्रीन्हविष्यं सायमेव च । हविष्यायाचितं त्र्यहमुपवासं त्र्यहं चरेत् ११
अथ चेत्त्वरते कर्तुं दिवसं मारुताशनः । रात्रौ जले स्थितो व्युष्टः प्राजापत्येन तत्समम्१२
दुरितेषु त्वरिष्टानां पापानां महतामपि । सर्वेषां चोपपापानां शुद्धिश्चान्द्रायणं भवेत् १३
एकैकं वर्धयेद्ग्रासं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत् । अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः
गायत्र्यष्टसहस्रं तु जप्यं कृत्वा स्थिते रवौ । मुच्यते सर्वपापेभ्यो यदि न ब्रह्महा भवेत्१५

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथात्रिस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।)

अचीर्णप्रायश्चित्तानां यमविषयनरकयातनाभिश्च पातितानां यदि कदाचिन्मानुष्यं भवति तदैतश्चिह्नाङ्कितशरीरा जायन्ते ॥१॥ तथा—अनृतवादी खलो ब्रह्महा कुष्ठी ॥ २ ॥ न्यासापहारी चानपत्यः ॥ ३ ॥ रत्नापहारी चात्यन्तदरिद्रः ॥ ४ ॥ अयाज्ययाजको वराहः ॥५॥ बहुयाजकः प्लवः ॥६॥ असत्सुभोजी वानरः ॥ ७ ॥ अनिमन्त्रितभोजी वायसः ॥ ८ ॥ इतस्ततस्तर्कको मार्जारः ॥ ९ ॥ कक्षागारदाहकः खद्योतः ॥ १० ॥ दारकाचार्यो मुखगन्धी ॥ ११ ॥ अवधूतदायी बलीवर्दः ॥ १२ ॥ मिष्टान्नमदत्त्वा यः स्वयंभोजी[स] कृमिः ॥१३॥ मत्सरी भ्रमरः ॥१४॥ फलहरणाद्गलगण्डी ॥ १५ ॥ वस्त्रहरणाच्छित्री ॥ १६ ॥ चण्डालीपुल्कसीगमनेऽजगरः ॥ १७ ॥ प्रव्रजितोपगमने मरुपिशाचः ॥१८॥ शूद्रीगमने दीर्घकीटः ॥१९॥ जलहरणान्मत्स्यः ॥२०॥ क्षीरहरणाद्बलाका ॥२१॥ धान्यहरणान्मूषकः ॥ २२ ॥ क्रयविक्रयणाद्गृध्रः ॥२३॥ गोमैथुनान्मण्डूकः ॥२४॥ चित्रोपजीवी श्वा ॥२५॥ भृतकाध्यापकः शृगालः ॥ २६ ॥ तस्करो विड्वराहः ॥ २७ ॥ गुरुदारगमनादुष्ट्रः ॥ २८ ॥ परदारगमनात्कुररः ॥ २९ ॥ परद्रव्यहरणात्प्रेतः ॥ ३० ॥ मत्स्यबन्धकः परप्रेष्यः ॥ ३१ ॥ गरद ऋक्षः ॥ ३२ ॥ विषदो व्याघ्रः ॥ ३३ ॥ तैलहरणात्तैलपायिका ॥ ३४ ॥ लवणहरणादरसंज्ञः ॥३५॥ राजमहिषीहरणात्खरः ॥ ३६ ॥ राजाक्रोशे गर्दभः ॥३७॥ ब्राह्मणपरिवादात्कृकलासः ॥ ३८ ॥ देवलश्चाण्डालः ॥ ३९ ॥ वार्धुषिकः कूर्मः ॥ ४० ॥ फलविक्रयादफलः ॥ ४१ ॥ वस्त्रविक्रयादुलूकः ॥ ४२ ॥ ऊर्णनाभो नास्तिकः कृतघ्नश्च ॥ ४३ ॥ शरणागतत्यागी ब्रह्मराक्षसोऽविक्र(क्रे)यविक्रयकारी च ॥ ४४ ॥ सर्वदाऽनृतवचनात्पापः ॥ ४५ ॥

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथात्रिस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ।)

न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदपारगः । नाऽऽपो मूत्रपुरीषेण नाग्निर्दहनकर्मणा १

बलात्कारोपभुक्ता वा चौरहस्तगताऽपि वा । स्वयं चापि विपन्ना वा यदि वा विप्रवादिता
न त्याज्या दूषिता नारी नास्यास्त्यागो विधीयते । पुष्पकालमुपासीत्वा (मपास्याथ)
ऋतुकालेन शुध्यति ३

१ ख. महापि' । २ ग. 'प्रचोदि' ।

स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति केनचित् । मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति
पूर्वं स्त्रियः सुरै भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः। भुञ्जन्ते मानुषैः पश्चान्नैता दुष्यन्ति कर्हिचित्
असवर्णेन यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषिच्यते । अशुद्धा तु भवेन्नारी यावच्छल्यं न मुञ्चति
निःसृते तु ततः शल्ये रजसोऽपीह दर्शनात् । ततः सा शुध्यते नारी विमला काञ्चनोपमा
सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वश्च शुभां गिरम् । पावकः सर्वमेध्यत्वं तस्मान्निष्कल्मषाः स्त्रियः ८
व्यञ्जनेषु च जातेषु सोमो भुङ्क्ते च कन्यकाम् । पयोधरेषु गन्धर्वो रजस्यग्निः प्रतिष्ठितः ९
भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति। रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति १०
गोकरीषेण रजतं सुवर्णं चापि वारिणा । आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ११
आसनं शयनस्थानं स्त्रीमुखं कुतपः(पं) खुरम् । न दूषयन्ति विद्वांसो यज्ञेषु चमसं यथा १२
मक्षिका संततिर्धारा भूमिस्तोयं हुताशनः । मार्जारश्चैव दर्वी च नकुलश्च सदा शुचिः १३
वत्सः प्रस्रवणे मेध्यः शकुनिः फलपातने । स्त्रियश्च रतिसंयोगे श्वा मृगग्रहणे शुचिः १४
पादुके खञ्जतो मेध्ये उत्तमाङ्गे (दुष्टमार्गे) ह्युपानहौ । वस्त्रं कौपीनके मेध्यं स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः १५
*अजाश्वौ मुखतो मेध्यौ गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः । ब्राह्मणाः पादतो मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः १६

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथात्रिस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ।)

सर्ववेदपवित्राणि तानि वक्ष्याम्यशेषतः । येषां जप्यैश्च होमैश्च पूयन्ते कल्मषावृताः १
अघमर्षणं देवकृतश्चोदुत्यं तरत्समन्दी पावमान्यश्च सावित्री रेवती शतरुद्रियमथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतमभिशंसति स्तोत्रसामानि व्याहृतयः ॥ २ ॥
भारुण्डानि च सामानि गायत्रं रैवतं तथा । +पुरुषव्रतं च भाषं(?) च तथा देवव्रतानि च ३
अशुचि गां बार्हस्पत्यांश्च काकं सार्कमब्दैवतं तथा(?) । गोसूक्तमश्वसूक्तं च इन्द्रसूक्ते च सामनी ४

त्रीण्याज्यदोहानि रथंतरं च आग्नेयमेवं सहवामदेव्यम् ।
एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तूञ्जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत् ॥ ५

---

* एतद्वचनं न विद्यते ख. पुस्तके । + एतदर्धं न ख. पुस्तके ।

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्[1]वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् ६
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान्सप्त पञ्च वा । तिलान्क्षौद्रेण संयुक्तान्ग्राहयेद्विधि-
पूर्वकम् ७
प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्तते । यावज्जन्मकृतं पापं तेन दानेन शुध्यति ८
सुवर्णनाभं यः कृत्वा सखुरं कृष्णमार्गकम् । तिलैः प्रच्छाद्य यो दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना । चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः १०
तिलान्कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी । ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम्

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथात्रिस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ।)

अथातो रहस्यानि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ नटनर्तकगायनगान्धर्विकश्वपाकका-
रु[2]कवी[3]शोत्कटवीर्णा[4]शास्त्रस(श)कयवनकाम्बोजबाह्लीकखशद्रविडवङ्गपारशैव[5]बिल्वाता-
दीनां भुक्त्वा प्रतिगृह्य च स्त्रीगमने सह भोजने रहस्ये रहस्यानि प्रकाशे प्रकाश्यानि चरेत्
॥ २ ॥ यावत्तु तिष्ठेदप्सु निमज्ज्य तरत्समन्दीं त्रिरावर्त्य शुध्येत् ॥ ३ ॥
रहस्ये तप्तकृच्छ्रं तु चरेद्विप्रः समाहितः । प्रकाशे चैन्दवं कुर्यात्सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ४
गोवैश्यवधे कन्यादूषणे चैवम् ॥५॥ मृतकाष्ठे अधोत्सर्गलशुनपलाण्डुगृञ्जनकुम्[6]भीर-
कगोमायुविड्वराहश्वादीनामन्येषां वाऽभक्ष्याणां भक्षणे ॐशुद्धेनापः पीत्वा शुध्येत् ६
वेदस्यैकगुणं चापि सद्यः शोधनमुच्यते । एकादशगुणान्रुद्रान् ७
अनृतमहापातकोपपातकैर्मलिनीकरणीयैर्मुच्यते ॥ ८ ॥ ब्राह्मणीगमने स्नात्वा ब्राह्म-
णायोदकुम्भं दद्यात् ॥ ९ ॥ क्षत्रियावैश्यागमने तापसीं त्रिरावर्त्य शुध्येत् ॥ १० ॥
शूद्रागमने त्वघमर्षणेनापः पीत्वा शुध्येत् ॥ ११ ॥ त्रियोनिगमने कूष्माण्डैर्घृतहोमान्मु-
च्यते ॥ १२ ॥ गुरुदारान्गत्वा ऋषभं द्वादश गा दत्त्वा शुध्येत् ॥ १३ ॥ अपेयं
पीत्वाऽभक्ष्यं भक्षयित्वाऽकार्यं कृत्वाऽघमर्षणेनापः पीत्वा शुध्येत् ॥ १४ ॥
अशक्तः प्रायश्चित्ते सर्वत्रानुशोचनेन शुध्येत् ॥ १५ ॥

इत्यात्री(त्रे)यधर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

---

१ ख. ग. °र्वैणवी । २ ग. 'कविषोत्क° । ३ ख. 'वीषोत्क° । ४ ख. ग. 'णा वाश्रा° । ५ क 'शबील्वा' ६ क. 'म्भीक' ।

(अथात्रिस्मृतावष्टमोऽध्यायः ।)

त ऋषयः पुनरत्रिमाहुः ॥ १ ॥ भगवन्किमेतानि प्रायश्चित्तानि भवन्त्याहोस्विदन्यानि सन्ति रहस्यानि ॥ २ ॥ व्याख्यास्यामः ॥ ३ ॥ तत्र रजनीं यावद्यामपेकं समाचरेत् । तत्पूर्वं ब्रह्म तत्सवितुर्वरेण्यमित्यभक्ष्यभक्षणादपेयपानादकार्यकरणादशेषतो मुच्यते ॥ ४ ॥

वामदेव्यं त्रिरावर्त्य मुच्यते ब्रह्महत्यया । आतूनइन्द्रसोमेन कन्यादूषी च शुध्यति ५

उदुत्यमिति सप्तरूपेणाऽऽदित्यमुपास्येहकृतैः पुराकृतैश्च मुच्यते ॥ ६ ॥ सोमं राजानमिति विषगराग्निदाहाच्च मुच्यते ॥ ७ ॥

सर्वेषामेव पापानां संकरे समुपस्थिते । दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ८

रुद्रकूष्माण्डरूपैश्च जपैस्तैर्विविधैस्तथा । वैराजर्षिभिर्जप्यैश्च गायत्र्यास्तु विशेषतः ९

यानि पूर्वप्रणीतानि पवित्राणि महर्षिभिः । तेषां जप्यैश्च होमैश्च पूयन्ते कल्मषावृताः १०

ब्रह्महा गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी सुवर्णस्तेयी सुरापो गोघ्नो विश्वासघाती मित्रध्रुक्शरणागतघाती कूटसाक्ष्यकार्यकृच्चैवमादिष्वन्येष्वपि नरः प्राणायामशतं कृत्वा सूर्योदयं प्रतीदमापः प्रवहतामिति त्रिरावर्त्य मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ११ ॥

सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला धौतकल्मषाः । भवन्ति भास्कराभास्ते विधूमा इव पावकाः

ध्यानेन सदृशं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् । श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनेह विशुध्यति

ध्यानमेव परं ब्रह्म ध्यानमेव परं तपः । ध्यानमेव परं शौचं ध्यानमेव परं पदम् १४

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन्नेव प्रमुच्यते । तपस्वी च भवेदेवं पङ्क्तिपावनपावकः १५

आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु प्रच्यवते द्विजः । प्रायश्चित्तं न पश्यामि येन शुध्यति कर्मणा १६

रक्तवस्त्रं यथा धौतं न रक्तं न च पाण्डुरम् । एवं विधिविहीनस्तु न शूद्रो न च स द्विजः १७

ये च प्रव्रजितापत्या या चैषां बीजसंततिः । विदूरा नाम चाण्डाला जायन्ते नात्र संशयः

शतिको म्रियते गृध्रश्चाषो द्वादशिकस्तथा । भासो विंशतिवर्षैश्च सूकरो दशभिस्तथा १९

अपुष्पो विफलो वृक्षो जायते कण्टकावृतः । वने दावाग्निदग्धश्च स्थाणुर्भवति सानुगः २०

ततो वर्षशतान्यष्टौ द्वे च तिष्ठत्यचेतनः । पूर्णे वर्षसहस्रे तु जायते ब्रह्मराक्षसः २१

जले प्लवो वा भवति कुलस्योत्सादनेन च । पतत्यर्धशरीरेण यस्य भार्या सुरां पिबेत् २२

पतितार्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ २३ ॥

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

---

१ ख. °जस्वर्नां यावद्ध्यनमे° । ग. °जस्वनायावद्ध्यानमे° ।

(अथात्रिस्मृतौ नवमोऽध्यायः ।)

योध्याता यश्च यद्ध्यानं यद्ध्येयं यत्प्रयोजनम्।सर्वाण्येतानि यो वेत्ति स योगं योक्तुमर्हति
आत्मा ध्याता मनो ध्यानं ध्येयः सूक्ष्मो महेश्वरः। यत्परापरमैश्वर्यमेतद्ध्यानप्रयोजनम्२
विदित्वा सर्वसूक्ष्माणि षडङ्गं च महेश्वरम्। प्रधानगुणतत्त्वज्ञः परं ब्रह्माधिगच्छति ३
विद्वेषादपि गोविन्दं दमघोषात्मजः स्मरन्। शिशुपालो गतः स्वर्गं किं पुनस्तत्परायणः
उपलब्धिः स्मृतिर्ध्यानं संकल्पः प्रणवं मति। कल्पना भावना चिन्ता ध्यानमित्यभिधीयते ५
प्रत्याहारस्तथा ध्यानं प्राणायामोऽथ धारणा। तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योग उच्यते६
यस्त्विदं पठते शास्त्रं विप्रेभ्यश्च प्रयच्छति। मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं स गच्छति ७

इत्यात्री(त्रे)ये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अत्रिस्मृतिः समाप्ता ॥

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः।

आपस्तम्बस्मृतिः।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः।)

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम्। दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः १
परेषां परिवादेषु निवृत्तमृषिसत्तमम्। विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम् २
अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम्। आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ३
भगवन्मानवाः सर्वे[3]ऽसन्मार्गेऽपि स्थिता यदा। चरेयुर्धर्मकार्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम्
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम्। कृषिकर्मादिविर्[6]पने द्विजामन्त्रणमेव च ५
बालानां स्तन्यपानादि कार्यं च परिपालनम्। देयं चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनां च भेषजम्
एवं कृते कथंचित्स्यात्प्रमादो यद्यकामतः। गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन्ब्रूहि निष्कृतिम्
एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः। दृष्ट्वा ऋषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम्
बालानां स्तन्यपानादिकार्ये दोषो न विद्यते। विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने
गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं[8] तृणादिषु। केचिदाहुर्न दोषोऽत्र स्नेहे लवणभेषजे १०
औषधं लवणं चैव स्नेहं पुष्ट्यर्थभोजनम्। प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते ११
अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पं तु दापयेत्। अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते
त्र्यहं निरश[11]नं पादः पादश्चायाचितं त्र्यहम्[12]। *सायं त्र्यहं तथा पादः पादः प्रातस्तथा त्र्यहम् १३
प्रातः सायं दि[13]नार्धं च पादोनं सायमर्जितम्। प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत्
अयाचितं तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च। पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् १४
योजने पादहीनं च चरेत्सर्वं निपातने। घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्भवेत् १६
चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत्। दमने वा[14] निरोधे वा संघाते चैव योजने १७
स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत्। पाषाणैर्लकुटैर्वाऽपि शस्त्रेणान्येन वा बलात् १८
निपातयन्ति ये[15] गास्तु तेषां सर्वं विधीयते। प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोनं क्षत्रियस्तथा

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्छ. पुस्तके–" एकभक्तं त्र्यहं पादो नक्तं पादत्र्यहं निशि " इति।

---

१ घ. परवा°। २ ख. तत्त्वस्थ। ३ ख. ग. 'र्वे असन्मार्गे स्थि'। ४ ग. यदि। ५ क. घ. ङ. च. छ. झ. 'दा। भवेयु'। ६ ग. 'दि चाऽऽपत्सु द्वि°। घ. °दिपचने। ७ घ. °मुखान्। ट°। ८ क. °त्तं तृषादि°। ग. °त्तं रुजादि°। ङ. °त्तं वधादि°। ९ ग. °त्र देहधारण°। १० क. ङ. च. झ. कृच्छ्रमे°। ११ ग. °शनात्पादः। १२ ग. °म्। पादः सायं त्र्यहं पादः प्रातर्भोज्यं तथा। १३ क. घ. ङ. च. दिनार्धे। १४ क. घ. च. झ वाहने रोधे सं°। १५ ख. ये पापास्तेषां।

कृच्छ्रार्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत्। द्वौ मासौ पाययेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ दुहेत्
द्वौ मासावेकवेलायां शेषकालं यथारुचि। दशरात्रार्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते २१
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् । हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम् २२
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं हि जिघांसिनाम् । अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा
नदीपर्वतसंरोहे[1] मृते पादोनमाचरेत्। न नारिकेलबालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा २४
एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्बद्ध्वा परवशो भवेत् । कुशैः काशैस्तु बध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम्
पादलग्नाग्निदाहेषु प्रायश्चित्तं[2] न विद्यते। व्यापन्नानां बहूनां तु रोधने बन्धनेऽपि च २६
भिषङ्मिथ्या[3]पचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् । शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्तने
सप्तरात्रं पिबेद्वज्रं यावत्स्वस्था[4] पुनर्भवेत् । गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं भक्षयेद्द्विजः २८
एतद्द्विमि[5]श्रितं वज्रमुक्तं चोशनसा स्वयम् । देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च २९
एषु गोषु विपन्नासु प्रायश्चित्तं न विद्यते। एका यदा तु बहुभिर्दै[7]वाद्व्यापादिता क्वचित् ३०
पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक्। यन्त्रणे गो[6]चिकित्सार्थे गूढगर्भविमोचने ३१
यत्ने कृते विपत्तिश्चेत्प्रायश्चित्तं न विद्यते। सरोमं प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुधारणम् ३२
तृतीये तु शिखा धार्या सशिखं तु निपातने । सर्वान्केशान्समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलद्वयम्
एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४

इत्यापस्तम्बीये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः ।)

कारुहस्तगतं पण्यं यच्च[9] पात्राद्विनिःसृतम् । स्त्रीबालवृ[8]द्धाचरितं सर्वमेतच्छुचि स्मृतम् १
प्रपास्वरण्येषु जलेषु[10] वै गिरौ द्रोण्यां जलं केशविनिःसृतं च ।
श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २
न दुष्येत्संतता धारा वातोद्धताश्च रेणवः । स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ३
आत्मशय्या च वस्त्रं च जायाऽपत्यं कमण्डलुः। आत्मनः शु[11]चीन्येतानि परेषामशुचीनि तु
अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च । येषु स्नात्वा च पीत्वा च पञ्चगव्येन
शुध्यति ५

---

१ ग. च. °रोधे मृ°। २ क. °त्तं विधीयते । ३ ख. ग. °ङ्मिथ्योप° । ४ क. घ. च. °त्स्वस्थः पु° । ५ छ. °ताद्वि मि । ६ ग. ज. गोश्चिकि° । ७ ग. °र्न प्रमादि° । ज. °र्न प्रासादि° । ८ क. ख. घ. °वृद्धव° । ९ ग. ज. °तं प्रत्यक्षादृष्टमेव च । प्र° । १० ग ज. °लेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत् । श्व° । ११ ग. ज. शुचिरेता ।

उच्छिष्टमशुचित्वं च यच्च विष्ठानुलेपनम् । सर्वं शुध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ६
सूर्यरश्मिनिपातेन मारुतस्पर्शनेन च । गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ७
अस्थिचर्मादियुक्तं च खरै[1]श्वो[2]ष्ट्रोपदूषितम् । उद्धरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ८
कूपो मूत्रपुरीषेण[3] ष्ठीवनेनापि दूषितः । श्वशृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ९
उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान्समुद्धरेत् । पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् १०
वापीकूपतडागानां दूषितानां च शोधनम् । कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत्
यश्च कूपात्पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात् । कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत्
अक्लि[4]न्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदू[5]षितात् । पीत्वा कूपादहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति १३
क्लिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत्पिबेत् । शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा

इत्यापस्तम्बीये द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः ।)

अन्त्यजातिरविज्ञातो निवसे[6]द्यस्य वेश्मनि । सम्यग्ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् १
चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् । प्राजापत्यं तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः २
यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं[7] तेषां प्रदापयेत् । तेषामपि च[8] यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ३
कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शसंसर्गदूषणात् । तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ४
बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वायुपीडिता । तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ५
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाऽप्यूनषोडशः । प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ६
न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च । चरेद्गुरुः सुहृद्वाऽपि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ७
अथ[9] तैः क्रियमाणेषु येषामार्तिः प्रदृश्यते । शेषसंपादनां[10]च्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ८
क्षुधा व्याधितकायानां प्राणो येषां विपद्यते[11] । ये न रक्षन्ति वक्तारस्तेषां तत्किल्बिषं भवेत्
पू[12]र्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना । अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः
स[13]माप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् । विप्रसंपादनं कार्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ११

---

१ ग. खराश्वो° । २ क. ख. घ. °रश्वानोप° । ३ ख. °ण यवनै° । ४ क. घ. ङ. °न्नेन न भिन्नेन केवलं शवदू° । ख. °न्नेन च भिन्नेन केवलं शवदूषिते । पी° । ५ ग. ज. °षिते । पी° । ६ ख. °नि । तस्यज्ञात्वा । ७ घ. च यद्भुक्तं । ८ ग. °र्शने शवदूषिणाम् । ते° । ज. °र्शने शवदूषणम् । ते° । ९ ग. ज. °थवा क्रि° । १० ङ. ज. °नाद्वृद्धि° । ११ ग. °न्ति भक्तेन तेषां । १२ क. घ. पूर्णोऽपि । १३ क. ङ. झ. °मासिभि° ।

संपादयन्ति ये विप्राः स्नानतीर्थफलप्रदम्। सम्यक्कर्तुरपापं स्याद्व्रती च फलभाग्भवेत्

इत्यापस्तम्बीये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः।)

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात्पिबते जलम्। प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते १

चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः। तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् २

भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा। प्रमादात्स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ३

गायत्र्यष्टसहस्रं तु द्रुपदां वा शतं जपेत्। जपंस्त्रिरात्रमनश्नन्पञ्चगव्येन शुध्यति ४

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः। प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ५

पानमैथुनसंपर्के तथा मूत्रपुरीषयोः। संपर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ६

एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत्। भोजने च त्रिरात्रं स्यात्पाने तु त्र्यहमेव च ७

मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः। दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ८

एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे। वृक्षारूढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ९

फलानि भक्षयंस्तस्य कथं शुद्धिर्विनिर्दिशेत्। ब्राह्मणान्समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत्

एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति। येन केनचिदुच्छिष्टो अ(ह्य)मेध्यं स्पृशति द्विजः

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२

इत्यापस्तम्बीये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमोऽध्यायः।)

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन। अनभ्युक्ष्य पिबेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत्?

ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति। क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ५

अहोरात्रेण वैश्यस्तु पञ्चगव्येन शुध्यति। चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ३

व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते। पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् ४

ख्यापयित्वा द्विजानां तु शूद्रो दानेन शुध्यति। ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ५

---

१ ग. ज. °न्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थफलं च तत्। स°। २ छ. स्नानं ती°। ३ छ. °त्। याने मै°। ४ क. घ. झ. संसर्गे। ५ क. घ. ङ. शुद्धिर्विनि°। ६ क. ख. °णस्य त्रिरात्रं तु प°। ७ क. ख. घ. °यस्य द्विरात्रं तु प°। ८ क. ख. घ. ङ. °रात्रं तु वैश्यस्य प°। ९ ग. ञ. °तं न वै भ°।

अहोरात्रं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति।उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानाद्विजो यदि
शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति। ब्राह्मण्या सह योऽश्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः। उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्नीयात्स्पृशतेऽपि वा ८
प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा*ब्रवीत्। अन्त्यानां भुक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजा-
तयः ९
चान्द्रायणं तदर्धार्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः। विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् १०
श्वकाकोच्छिष्ट[१]भोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः। उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिद-
कामतः ११
शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च। पक्षिणाऽधिष्ठितं यच्च यद्यमेध्यं कदाचन १२
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति । वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन
स्नानं जप्यं च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति । विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन
स्ना[२]नान्ते च विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ १५

इत्यापस्तम्बीये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठोऽध्यायः ।)

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नी[३]लीशौचस्य यो विधिः । स्त्रीणां क्रीडार्थसंभोगे शयनीये न
दुष्यति १
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने। पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति २
स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम्। पञ्च यज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य
धारणात् ३
नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत्। अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति
रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित्। पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम्। शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्
नीलीमध्ये यदा गच्छेत्प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित्।अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते। अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ८
भक्षयेद्यस्तु नीलीं तु प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित्। चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्र-
वीन्मुनिः ९

---

* अत्र संधिरार्षः ।

---

१ क. ख. घ. °ष्टगोभिश्च प्रा°। २ ग. ज स्नात्वाऽऽचम्य वि°। ३ ग. छ. अ. °लीवस्त्रस्य ।

*यावत्यां वापिता नीली तावती वाऽशुचिर्मही। प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् १०

इत्यापस्तम्बीये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमोऽध्यायः ।)

स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते। वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथंचन १
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते। अशुद्धास्तास्तु नैवेह तासां वैकारिको मदः २
साध्वाचारा [1]न तावत्सा रजो यावत्प्रवर्तते। वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्मणि चेन्द्रिये ३
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी। तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ४
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला। अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्
त्रिरात्रमुपवासः स्यात्पञ्चगव्यं विशोधनम्। निशां प्राप्य तु तां [2]योनिमजाघ्रातां तु कारयेत्
रजस्वलाऽन्त्यजैः स्पृष्टा शुना च श्वपचेन च। त्रिरात्रोपोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति
प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहस्तथा। तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात् ८
विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते यदा[3]। रजस्वला भवेत्कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ९
स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलंकृताम्। [4]पुन[5]र्मत्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म समाचरेत् १०
रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः। सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ११
+रजस्वला तु या नारी अन्योन्यं स्पृशते यदि । तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति १२
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला । कृच्छ्रेण शुध्यते विप्रा शूद्रा दानेन शुध्यति
एकशाखां समारूढाश्चाण्डा[6]ला वा रजस्वला । ब्राह्मणश्च समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत्
रजस्वलायाः संस्पर्शः कथंचिज्जायते शुना । रजोदिनानां यच्छेषं तदुपोष्य विशुध्यति
अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात्समाचरेत् । [7]तथाऽप्यशक्ता[8]वेकेन पञ्चगव्येन शुध्यति
उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम् । मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत्कृच्छ्रं तदर्धं तु रजस्वलाम् १७

---

* एतद्वचनं न विद्यते क. घ. च. झ. पुस्तकेषु । + नैतद्वचनं ग. ज. झ पुस्तकेषु ।

---

१ ग. च. न सा तावद्रजो । २ ख. ग. च. छ. योनिं प्रजाकारं(रीं)च का° । ३ ख. ग. ज. तथा । ४ ग. पुनः प्रत्या° । ५ ख. °र्मध्याहु° । ६ क. छ. °ण्डालो वा । ७ ग. तत्राप्य° । ८ ग. ज. °क्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः । उ° ।

उदक्यां सूतिकां[1] विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि । कृच्छ्रार्धं तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोध-
नम् १८

चण्डा[2]लः श्वपचो वाऽपि आत्रेयीं स्पृशते यदि । शेषा[3]हात्फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति

उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि । अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति

एवं तु क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वला । सचैलं प्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत्

सवर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते। एवमेव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः

इत्यापस्तम्बीये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

(अथाष्टमोऽध्यायः ।)

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते । सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः १

गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि च । दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोप-
हतानि च २

शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरश्मिभिः । रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकं न प्रदुष्यति ३

अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति । शुष्कमन्न[5]म[6]वेदस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ४

अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्धमासेन जीर्यति । पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ५

संवत्सरेण तैलं तु कोष्ठे जीर्यति वा न वा । भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ६

इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि । शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कः शूद्रेणैव सहाऽऽसनम् ७

शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् । आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नान्न निवर्तते

तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः । शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति

यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रस्य संभवः । शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः

स भवेत्सूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले । ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि १२

वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन । अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम्

वै[7]श्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् । वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः १३

अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् । व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् १४

क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम् । स्वकर्मणा च वृषभैर[8]नुसृत्याऽऽग्रशक्तितः १५

खै[9]लयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नं तेन संस्कृतम् । अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च १६

---

१ ज. सूतकां । २ ग ज. °ण्डालैः श्वपचैर्वाऽपि आत्रेयी स्पृश्यते । ३ क. ङ. च. °षाहाः फाल° । ख. घ. छ. °षाहा फाल° । ४ क. ख. घ. °श भस्मानि शु° । ५ ग. शुद्धमन्नमविप्रस्य । ६ ज. °मवि-प्रस्य । ७ ख. °वैश्यस्य । ८ च. °नुस्मृत्या° । ९ ज. खलय° ।

रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम् । आममांसं मधुघृतं धानाक्षीरं तथैव च १७
गुडस्तक्रं रसा ग्राह्या निवृत्तेनापि शूद्रतः । शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः सक्तवस्तिलाः
रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्याणि सर्वतः । आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि
मनस्तापेन शुध्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् । द्रव्यपाणिस्तु शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् २०
तद्द्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१

इत्यापस्तम्बीयेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

(अथ नवमोऽध्यायः ।)

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदम् । उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत्
पूर्वं शौचं तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति २
अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः । मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं तु यवान्पीत्वा विशु-
ध्यति ३
प्रसृतं यवसस्येन पलमेकं तु सर्पिषा । पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तं[1] तदाशयेत् ४
अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणां च भक्षणे । रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ५
पद्मोदुम्बरबिल्वाश्च कुशाश्च सपलाशकाः । एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ६
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु । अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः(वः)
चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा । जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनःसंस्कार-
भागिनः(नः) ८
तेषां सांतपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ९
यद्वेष्टितं[3] काकबलाकयोर्वा अमेध्यलिप्तं च भवेच्छरीरम् ।
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक्स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ १०
ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते । ऊर्ध्वं स्नानमधः शौचमात्रेणैव विशुध्यति ११
उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् । मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् १२
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु । षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्तारं[6] समुपस्थितम् । अपीतं रसमुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् १४
अन्ने भोजनसंपन्ने मक्षिकाकेशदूषिते । अनन्तरं स्पृशेदा(चा)पस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत्
शुष्कमांसमयं[8] चान्नं शूद्रान्नं वाऽप्यकामतः । भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात्कृच्छ्रत्रयं
चरेत् १६

---

१ ग. ज. गुडं तक्रं सभं प्रा°। २ ङ °रिक्तं च दापये°। ३ ज. यद्विष्टि°। ४ ग. ज. °कचित्क्षीरमे°। ५ च. म दशभिः शुध्य°। ६ ग. °क्ता च समुपस्थितः। अ°। ७ ग. °तचत्सम्°। ८ क. °मथ वाऽन्नं शू°। ङ. °मथान्नं वा शू°।

अमुक्तो मुच्यते यश्च मुक्तो यश्चापि मुच्यते । भोक्ता चैं पोचकश्चैव पैंश्चाचरति दुष्कृतम्
यस्तु भुङ्क्ति भुक्तं वा कुष्ठे वाऽपि विशेषतः। अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति
उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः।पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः
उत्तीर्यांऽऽचामेदुदकादवतीर्य उपस्पृशेत्। एवं तु श्रेयसा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते २०
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च संनिधौ। स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विस-
र्जनम् २१
जन्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् । असपिण्डैर्न कर्तव्यं चूडाकार्ये विशेषतः
याजकान्नं नवश्राद्धं संग्रहे चैव भोजनम् । स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्
ब्रह्मौदनेऽवसाने च सीमन्तोन्नयनेऽथ वा।अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्
अप्रजा या तु नारी स्यान्नाश्नीयादेव तद्गृहे । अथ भुञ्जीत मोहाद्यः पूयसं नरकं व्रजेत्
अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः। रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्नुते २६
स्त्रीधनानि तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः। स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधो-
गतिम् २७
राजान्नमोज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम्। असंस्कृतं तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् २८
मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे।हस्तिच्छायां तु(यायां) यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत्
पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी। आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ३०
मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः। विशेषाद्भुक्तमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ३१
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम्। भुक्त्वैषां ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धि(द्ध)श्चान्द्रायणेन तु
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः[11] कदाचिदुपजायते। सवर्णेन तदोत्थाय उपस्पृश्य शुचिर्भवेत् ३३
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ३४
ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे[12]प्रेषणकारिणः। भूमावन्नं प्रदातव्यं यथा हि श्वा तथैव सः ३५
[13]अनुदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि। कृत्वा मूत्रपुरीषं च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ३६
भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्थतः। उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ३७
मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः। मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं तु गव्यं पीत्वा विशु-
ध्यति ३८

---

१ ग. ज. °भुक्ते मुञ्चते यश्च भुञ्जन्यश्चा° । २ छ. भुक्त्वा यश्च विमु° । ३ ज. मुच्यते । ४ ग. घ. भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति । ५ ज. पङ्क्त्या हर° । ६ ग. ज. भुङ्क्ते तु भु° । ७ ग. °र्याऽऽचम्य उद° । ८ ख. संग्रहे । ९ ग. ज. °ने च श्राद्धे च सी° । १० ग. ज. °आन्नं तेज । ११ ग. छ. ज. °ष्टः शु° । १२ ख. ग. शूद्रे प्रे° । १३ क. ख. घ. अनूद° ।

उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः। चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानां च भोजनैः
भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा। प्रमादाद्यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः
स्नात्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः। स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति
चाण्डालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिबति द्विजः। अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति
सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः। सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ४३
दिनद्वयं च नाश्नीयात्कृच्छ्रार्धं तद्विधीयते। प्रायश्चित्तं लघु[1]ष्वेतत्पापेषु तु तथार्हतः ४४
कृष्णाजिनतिलग्राही[2] हस्त्यश्वा[3]व्यादिविक्रयी । प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत्

इत्यापस्तम्बीये नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

(अथ दशमोऽध्यायः ।)

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नोद्ध्रियते जलम् । उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावद्भूमिर्न लिप्यते १
भूमावपि च लिप्तार्थां[4] तावत्स्यादशुचिः पुमान्। आसनादुत्थितस्तस्माद्यावन्नाऽऽक्रमते महीम् २
न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते। आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ३
न तथाऽसिस्तथा तीक्ष्णः[5] सर्पो वा दुरधिष्ठितः। *यथा क्रोधो हि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ४
क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहामुत्र सुखप्रदः।+अरिर्वा नित्यसंक्रुद्धो यथाऽऽत्मा दुरधिष्ठितः
एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते। यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ६

न शब्दशास्त्राभि[6]रतस्य मोक्षो न चैव रम्यावसथप्रियस्य।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य[7] न लोकचित्तग्रहणे रतस्य ॥ ७
एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य मोक्षो भवेत्प्रीतिनिवर्तकस्य ।
अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यङ्मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य[8] ॥ ८

क्रोधयुक्तो यद्यजते यज्जुहोति यदर्चति। सर्वं हरति तत्तस्य आमकुम्भ इवोदकम् ९

---

* एतद्वचनं न विद्यते क. घ. ङ. च. छ. पुस्तकेषु । + एतदर्धंन ख. ग. ज. पुस्तकेषु ।

---

१ ग. ज. 'घु ष्वेतन्न्यायेषु तु यथा°। २ क. ख. झ. 'प्राहो ह°। ३ ग. ज. 'श्वानां च वि°। ४ ज. °यां न तत्स्या°। ५ ज. तीक्ष्णो न स°। ६ ग. शक्तिशा°। ७ ग. ज. °स्व ए°। ८ ग. ज. 'स्य। स्वाध्याययोगागतमानसस्य। क्रो°।

अपमानात्तपोवृद्धिः संमानात्तपसः क्षयः । अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्ध्वा गौरिव[1] सीदति
आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसंभवैः। एवं जपैश्च होमैश्च पुनराप्यायते द्विजः ११
मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् । आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति १२
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् । यो भुङ्क्ते भुक्तमेतेषां प्राजापत्यं समा[2]चरेत् १३
अगम्यागमनं कृत्वा अभ[3]क्ष्यस्य च भक्षणम् । शुद्धिश्चान्द्रायणं कृत्वा [4]अ[5]थर्वोक्तं तथैव च
अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरो वीरहा भवेत् । तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरा मृतसूतके। सद्यः शुद्धिं विजानीयात्पूर्वसंकल्पितं च[6] यत् १६
देवद्रोण्यां विवाहे च यज्ञेषु प्रततेषु च। कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके १७

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इत्यापस्तम्बस्मृतिः समाप्ता ।

---

१ क ध. ङ. च. °व गच्छति। आ° । २ ग. छ. ज. विशोधनम् । ३ क. ख. छ. °भक्षस्य । ४ छ. अर्थशान्मत्र° । ५ क. °थवाभेत° । ख. घ. ङ. झ. °थर्वाभेत° । ६ ग. ज. चरेत् ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

औशनसस्मृतिः ।

+अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् । अनुलोमविधानं च प्रतिलोमविधिं तथा १
सान्तरालक[1]संयुक्तं सर्वं संक्षिप्य चोच्यते । नृपाद्ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् २
जातः सूतोऽत्र निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः[2] । वेदानर्हस्तथा चैषां धर्माणामनुबोधकः ३
सूताद्विप्रप्रसूतायां सुतो वेणुक उच्यते । नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्मकारकः ४
ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्याद्रथकारः प्रकीर्तितः[3] । वृत्तं च शूद्रवत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ५
यानानां ये च वोढारस्तेषां च परिचारकाः शूद्रवृत्त्यौ तु जीवन्ते(न्ति) न क्षात्रं धर्ममाचरेत्
ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातो मागध उच्यते । बन्दित्वं ब्राह्मणानां च क्षत्रियाणां विशेषतः
प्रशंसावृत्तिको[6] जीवेद्वैश्यप्रेषकरस्तथा[7] । ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चाण्डाल उच्यते ८
सीसमाभरणं तेषां कार्ष्णायसमथापि वा । ब(व)र्ध्री कण्ठे समाबध्य झल्लरीं कक्षतोऽपि वा
[8]मलापकर्षणं ग्रामे पूर्वार्धे परिशुद्धिकम् । नापराह्णे प्रविष्टोऽपि बहिर्ग्रामाच्च नैर्ऋते १०
पिण्डीभूता भवन्त्यत्र नो चेद्वध्या विशेषतः । चाण्डालाद्वैश्यकन्यायां जातः श्वपच उच्यते
श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव तु तद्धनम्[11] । नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः १२
तन्तुवाया भवन्त्येते वसुकांस्योपजीविनः[12] । शालिकाः केचिदत्रैव जीवनं वस्त्रनिर्मितम्
आयोगवस्य[13] विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः । तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते
सूनिकस्य नृपायां तु जात उद्बन्धकः स्मृतः । निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्युत
नृपायां वैश्यतश्चौर्यात्पुलिन्दश्चेति कीर्तितः । पशुवृत्ति[14]र्भवेत्तस्य हन्याद्वा दुष्टसत्त्वकान्
नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुल्कस उच्यते । सुरावृत्तिं समारुह्य मधुविक्रयकर्मणा १७
कृतकानां सुराणां च विक्रेता[15] पाचको भवेत् । पुल्कसाद्वैश्यकन्यायां जातो रजक उच्यते
*नृपायां शूद्रतश्चौर्याज्जातो रंजक[16] उच्यते । वैश्यायां रञ्जकाज्जातो नर्तको गायको भवेत्
वैश्यायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वैदेहकः स्मृतः । अजानां पालनं कुर्यान्महिषीणां गवामपि २०

+ अयं न ग्रन्थारम्भः किं तु तद्भागारम्भ इति भाति । * एतदर्धस्थाने घ. पुस्तकेऽयं पाठः—
" अस्पृश्याज्जम्बुकाज्जातो नर्तको गायको भवेत् " इति ।

---

१ घ. °रालिक । २ क. ङ. °धिद्विजः । ३ ख. ग. प्रजायते । ४ क. ख. °द्रवृत्त° । ५ घ. °स्त्याऽनुजी° । ६ क. ग. ङ. °तिकाजी° । ७ ख. ङ. °प्रेष्यक° । ८ ख ङ. मलाप° । ९ ख. घ. पूर्वाह्णे । १० क. °द्रव्यवि° । ११ ख. तद्बलम् । १२ ख. ङ. °नः । शीलि° । १३ ख. ङ. °मवेन वि° । १४ क. ग. घ. °तिकस्यास्तु ह° । १५ ख. ग. °ता याच° । १६ क रजक उच्यते । अस्पृश्याज्जम्बुकाज्जातो न··· भवेत् । वै° ।

दधिक्षीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत् । वैदेहकात्तु विप्रायां जाताश्चर्मोपजीविनः
नृपायामेव तस्यैव सूचिकः पाचकः स्मृतः । वैश्यायां शूद्रतश्चौर्याज्जातश्चक्री च उच्यते
तैलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन्पुनः । विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायां तु समन्त्रकम् २३
जातः सुवर्ण इत्युक्तः सानुलोमद्विजः स्मृतः । अथ वर्णक्रियां कुर्वन्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम्
अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वै नृपाज्ञया । सैनापत्यं च भैषज्यं कुर्याज्जीवेत वृत्तिषु २५
नृपायां विप्रतश्चौर्यात्संजातो यो भिषक्स्मृतः । अभिषिक्तनृपस्याऽऽज्ञां प्रतिपाल्य तु वैद्यकः २६
आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्त्रोक्तं धर्ममाचरेत् । ज्यौतिषं गणितं वाऽपि कायिकीं वृत्तिमाचरेत्
नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः । नृपायां नृपसंसर्गात्प्रमादाद्गूढजातकः ८
सोऽपि क्षत्रिय एव स्यादभिषेके तु वर्जितः । अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः
सर्वं तु राजवत्तस्य शस्यते पट्टबन्धनम् । पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकानीन एव च ३०
वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते । कृष्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाऽऽग्नेयवनर्तकः
ध्वजविश्रावका वाऽपि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः । वैश्यायां विप्रतश्चौर्यात्कुम्भकारः प्रजायते ३२
कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्युत । सूतके प्रेतके वाऽपि दीक्षाकालेऽथ वापनम्
नाभेरूर्ध्वं तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते । कायस्थ इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः ३४
काकाल्लौल्यं यमात्क्रौर्यं स्थपतेरथ कृन्तनम् । आद्यक्षराणि संगृह्य कायस्थ इति निर्दिशेत्
शूद्रायां विधिना विप्राज्जातः पारशवो मतः । भद्रकालीं समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः
शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथा मर्दलवृत्तिभिः । तस्यां वै चौरसद्वृत्तो निषादो जात उच्यते
वने दुष्टमृगान्हत्वा जीवनं मांसविक्रयम् । नृपाज्जातोऽथ शूद्रायां वैश्यायां विधिना सुतः
वैश्यवृत्त्या तु जीवेत न क्षात्रं धर्ममाचरेत् । तस्यां तस्यैव चौर्येण मणिकारः प्रजायते ३९
मणीनां राजतां कुर्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम् । प्रवालानां च सूत्रत्वं शङ्खानां वलनक्रियाम्
शूद्रायां विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः । नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्डे(ण्डये)षु संचरेत् ४१

---

१ क. °णं वा भवेत्युत । वि° । २ ग. भाजयेत्युत । वि° । ३ घ. ङ. °वयेत्युत । वि° । ४ क. ख. °कः सोऽनु° । ५ घ. °ष्टाङ्गप्रोक्तं च ध° । ६ ङ. गोड इ° । ७ घ. °वार्णेय । ८ ख. ङ. °यवृत्तिकः । ९ ख. ध्वजिनीजीविका । १० क. विप्रसंजातः पार्श्वदस्तस्य उ° । ११ क. ग. °श उच्यते । भ° । १२ ख. कालीन्सम° । घ. °कालें स° । १३ क. घ. °सिकः । त° । १४ ग. चौर्यस° । १५ क घ. गुह्यायां । १६ क. ग. स्मृतः । १७ क. घ. °कुब्जामुक्ता° । १८ ख. ग. ङ. °त्वं शाखानां वलयाक्रि° । १९ क. °धारस्या दण्ड्याद° । ग. °धारिस्याद्दण्ड्योद° । २० ङ °ण्डयो द° ।

तस्यां वै चौरसंवृत्त्या जातः शूलिक उच्यते । जातद्दुष्टान्समारोप्यं शूलकर्मणि योजयेत्
शूद्रायां वैश्यसंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः। सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ४३
शिल्पकर्माणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा। नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः
शूद्रायां वैश्यतश्चौर्यात्किटकार इति स्मृतः। वसिष्ठशापात्त्रेतायां केचित्पारशवास्तथा ४५
वैखानसेन केचित्तु केचिद्भागवतेन च। वेदशास्त्रावलम्बास्ते भविष्यन्ति कलौ युगे ४६
कटकारास्ततः पश्चान्नारायणगणाः स्मृताः। शाखौ वैखानसेनोक्ता तन्त्रमार्गविधिक्रियाः
निषेकाद्याः श्मशानान्ताः क्रियाः पूजाङ्गसूत्रधृक्। पञ्चरात्रेण वा कश्चित्तत्प्रोक्तं धर्ममा-
चरेत् ४८
शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः। द्विजशुश्रूषणपरः पाकयज्ञपरान्वितः ४९
सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा। चौर्यात्काकवचो ज्ञेया अश्वानां तृणवा-
हकः(?) ५०
एतत्संक्षेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागशः। जात्यन्तराणि दृश्यन्ते संकल्पादित एव तत्

इत्यौशनसं धर्मशास्त्रम्।

शुक्र (औशनस) स्मृतिः समाप्ता।

---

१ ख. ग. तस्य वै चार°। २ ख. शुण्डिक। ग. शुष्टिक। ङ. सुष्टिक। ३ क. जाता दुष्टात्समारोप्य°। क. जाताद्दुष्टात्समारोप्य मुन्नक°। ४ ग. °द्यशुष्टक°। ५ क. °खान्ते विश्वसेनोक्तं त°। ६ ख. °सूचिकाः। प°। ७ ख. वा प्राप्तं प्रोक्तं धर्मं समा° ८ क. घ. °कल्शोदि°।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः।

ॐ सामवेदाय नमः।

गोभिलस्मृतिः।

(तत्र प्रथमः प्रपाठकः।)

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्मणाम्। अस्पष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् १
त्रिवृदूर्ध्ववृतं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृतम्। त्रिवृत्तचोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते २
पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम्। तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नात्र(ति)लम्बं नचोच्छ्रितम् ३
सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च। विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतम्
त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत्। आस्यनासाक्षिकर्णांश्च* नाभिवक्षःशिरोंसकान्+ ५
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत्। अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुः श्रोत्रं पुनः पुनः
*कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयं च तलेन वै। सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहुं चाग्रेण संस्पृशेत्
यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं न तूच्यते। दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ८
यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु। तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ९
तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः। तदासीनेन कर्तव्यं न प्रह्वेन न तिष्ठता १०
गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया। देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह। गणेशेनाधिकास्त्वेता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश (षोडश) १२
कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः। पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः १३
प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु। अपि वाऽक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः
कुड्यलग्नां वसोर्धारां सप्तधारां घृतेन तु। कारयेत्पञ्चधारां वा नातिनीचां न चोच्छ्रिताम् १५
अनिष्ट्वा तु पितॄञ्छ्राद्धे न कुर्यात्कर्म वैदिकम्। तत्रापि मातरः पूर्वं पूजनीयाः प्रयत्नतः

---

* अत्र कर्णौ चेति भवितुं युक्तम्। मध्यमपदलोपी वा समासः। + अत्रापि नपुंसकप्रथमैकवचनान्तः पाठो युक्तः पूर्ववत्समासो वा। * तृतीयार्थे षष्ठी ज्ञेया।

आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः। षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्ध-
मुपक्रमेत् १७
वसिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः । अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो
भवेत् १८
प्रातरामन्त्रितान्विप्रान्युग्मानुभयतस्तथा। उपवेश्य कुशान्दद्यादृजुनैव हि पाणिना १९
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञिकाः। समूलाः पितृदै(दे)वत्याः कल्माषा वैश्व-
देविकाः २०
हरिता वै सपिञ्जूलाः शुद्धाः स्निग्धाः समाहिताः । रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन
संस्कृताः २१
पिण्डार्थं ये स्तृ(स्तृ)ता दर्भाः स्तरणार्थे तथैव च । धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां
विधीयते २२
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान्परिचरन्सदा। पातयेदितरज्जानु पितॄन्परिचरन्नपि २३
निपातो नैव सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् । सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत्
पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान्। गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घ्यं प्रदापयेत् २५
नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते। पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् २६
ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मान्कराग्राग्रपवित्रकान्। कृत्वाऽर्घ्यं संप्रदातव्यं नैकैकस्य प्रदीयते २७
अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च। प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् २८
एतदेव हि पिञ्जूल्या लक्षणं समुदाहृतम्। आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु २९
एतत्प्रमाणमेवैके कौशीमेवाऽऽर्द्रमञ्जरीम् । शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जूलीं परिचक्षते
पित्र्यमन्त्रा(न्त्रा)नुद्रवण आत्मालम्भेऽधमेक्षणे । अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे
मार्जारमूख(ष)कस्पर्शे आक्रु(क्रु)ष्टे क्रोधसंभवे । निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत्
अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम्। अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चाय-
थाक्रिया ३३
स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयं च यः। कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम्
यन्नाऽऽम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत्
प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात्कथंचन । यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ३६
समाप्तं यदि जानीयान्मयैतदयथाकृतम्। तावदेव पुनः कुर्यान्नाऽऽवृत्तिः सर्वकर्मणः ३७
प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत्क्रियते पुनः।तदङ्गस्याक्रियायां च नाऽऽवृत्तिर्नैव तत्क्रिया
मधुमध्विति यस्तत्र त्रिर्जपोऽशितुमिच्छताम् । गायत्र्यनन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः
न चाश्नत्सु जपेदत्र कदाचित्पितृसंहिताम्। अन्य एव जपः कार्यः सोमसामादिकः शुभः

यस्तत्र प्रकी(कि)रोऽन्नस्य तिलम(व)यवचैत्तथा । उच्छिष्टसंनिधौ सोऽत्र तृप्तेषु विप-
रीतकः ४१

संपन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते। सुसंपन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ४२

प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्र्य पूर्ववत् । अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिष्वोनि(ति) पात्रतः

द्वितीयं च तृतीयं च मध्यदेशाग्रदेशयोः । मातामहप्रभृतींस्तु एतेषामेव वामतः ४४

सर्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनैरुपसिच्य च। संयोज्य यवकर्कन्धुदधिभिः प्राग्दुखस्ततः४५

अवनेजनवत्पिण्डान्दत्त्वा बिल्वप्रमाणकान्। तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ४६

उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरम् । भवेदधश्चाधराणामधरश्राद्धकर्मणि ४७

तस्माच्छ्राद्धेषु सर्वेषु वृद्धिमत्स्वितरेषु च। मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सिक्तांश्च निर्वपेत् ४८

गन्धादीनि क्षिपेत्तूष्णीं तत आवाहयेद्द्विजान्। अन्यत्राप्येष एव स्याद्यवादिरहितो
विधिः ४९

दक्षिणाप्रवणे देशे दक्षिणाभिमुखस्य च। दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः

अथाग्रभूमिमासिञ्चेत्सुसंप्रोक्ष(क्षि)तमस्त्विति । शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोद-
केन च ५१

सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम्। अक्षि(क्ष)तं चारिष्टं चास्त्वित्यक्षतान्प्रतिदा-
पयेत् ५२

अक्षय्योदकदानं तु अर्घ(र्घ्य)दानवदिष्यते। षष्ठ्यैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन

प्रार्थनासु[2] प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव[3] द्विजोत्तमैः । पवित्रान्तर्हितान्पिण्डान्सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत्

युग्मानेव स्वस्तिवाच्याङ्गुष्ठमग्रहर्तत्सदा(?) । कृत्वा धुर्यस्य पित्र्यस्य प्रणम्यानुव्र-
जेत्ततः ५५

एष श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया। ये विदन्ति[5] न मुह्यन्ति श्राद्धकर्मसु ते क्वचित्

इदं शास्त्रं च गुह्यं च परिसंख्यानमेव च। वसिष्ठोक्तं च यो वेद स श्राद्धं वेद नेतरः ५७

असकृद्यानि कर्माणि क्रियेरन्कर्मकारिभिः। प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्म(र)चिरश्राद्धं एव त्र

आधाने होमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च। बलिकर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ५९

नवयज्ञे च यज्ञज्ञा वदन्त्येवं मनीषिणः। एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक्पृथक् ६०

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते । न सोष्यन्तीजातकर्मप्रोषितागतकर्मसु६१

विवाहादि(दिः)कर्मगणो य उक्तो गर्भाधानपुंसवनान्तः (?)।
विवाहादावेकमेवात्र कुर्याच्छ्राद्धं नाऽऽदौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ६२

---

१ क. 'प्रस्वाधरा' । २ क. 'र्थनां सुप्रतिप्रोक्ते स' । ३ क. 'स्वेवं द्वि' । ४ ख. 'हर्ते सदा । ५ ख. ग. विन्दन्ति । ६ ख. ग. 'द्धमेव ।

प्रदोषे श्राद्धमेकं स्याद्गोनिष्क्रान्तप्रवेशयोः। न श्राद्धं युज्यते कर्तुं प्रथमे यु(पु)ष्टिकर्मणि ६३
हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात्पृथक्पृथक्। प्रतिप्रयोगमप्येषामादावेकं तु कारयेत् ६४
बृहत्पत्रक्षुद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविष्यतोः। सूर्येन्द्वोः कर्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ६५
गणशःक्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत्। सकृदे(दे)व भवेच्छ्राद्धमादौ न प्र(पृ)थगादिषु
न दशाग्रन्थिकेनैव विषवद्दष्टकर्मणि। कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ६७
यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः। प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ६८
आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा याश्चाग्नियोनयः। तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ६९
दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिमः। परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ७०
परिवित्तिपर(रि)वेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम्। अपि चीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ
देशान्तरस्थक्लीबैकवृषणानसहोदरान्। वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ७२
जडमूकान्धबधिरकुब्जवामनकुण्ठकान्। अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तान्नृपस्य च ७३
धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतोऽकारिणस्तथा। कुलटोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति ७४
धनवार्धुषिकं राजसेवकं कर्मकं तथा। प्रोक्षि(षि)तं च प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन् ७५
प्रोषितं यद्यशृण्वानस्त्वब्दादन्ते समाचरेत्(?)। आगते तु पुनस्तस्मिन्पादं वा शुद्धये चरेत्
लक्षणे प्रागगनाथा(ताया)स्तु प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम्। तन्मूलसक्ता योदीची तस्या एतन्न चोत्तरम् ७७
उदग्गताया (याः)संलग्ना ज्ञेयाः प्रादेशमात्रिकाः। सप्तसप्ताङ्गुलानि स्युः कुशेनैव समुल्लिखेत् ७८
मानक्रियायां युक्तायामनुक्ते मानकर्तरि। मानकृद्यजमान(नः)स्याद्वि(द्वि)दुषामेव(ष) निश्चयः ७९
पुण्यमेवाऽऽदधीताग्निं स हि सर्वैः प्रशस्यते। अनर्धुकत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमम्
यस्य दत्ता भवेत्कन्या वाचा सत्येन केवचित्। सोऽन्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ८१
अनूढैव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति। न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्वहेत् ८२
अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम्। तमग्निमात्मसात्कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी ८३

---

१ क. °णे प्रग°।

*षष्ठी कण्डिका ॥ ६ ॥

अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तोर्वीसमुद्भवः । तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची चोर्ध्व-
गाऽपि वा ८४
अर[1]णिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मध्ये चोत्तरारणिः । सारवद्दारवञ्चात्रम्वो(मू)वीली च प्रशस्यते[2]
संसक्तमूलो यः शम्याः स शमीगर्भ उच्यते । आलभे त्वशमीगर्भाद्वारे देवा विल-
म्बितः(ताः)(?) ८६
चतुर्विंशतिर[3]ङ्गुष्ठा दैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् । चत्वार उच्छ्रयो मानमरण्योः परिकीर्तितम्
अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चत्रं स्याद्द्वादशाङ्गु[4]लम् । ऊत्रीली द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम्
अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानं तु यत्र यत्रोपदिश्यते । तत्र तत्र बृहत्पर्व ग्रन्थिभिर्मनुयात्सदा ८९
गोवालैः शणसंमिश्रैस्त्रिवृद्वृत्तमनं स्वकम्(?) । व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात्प्रमथ्यस्तेन पावकः
मूर्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी । अङ्गुष्ठमात्राण्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ९१
अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् । एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ बस्तिर्द्वौ च गुह्यकम् ९२
ऊरू जङ्घे च पादौ च चतुस्त्र्येकैर्यथाक्रमम् । अरण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्तिताः
यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते । तस्यां यो जायते वह्निः स कल्याणकृदुच्यते
अन्येषु ये तु मथ्नन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः । प्रथमे मन्थने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ९५
उत्तरारणिनिर्य[5]न्त्रप्रमथः सर्वदा भवेत् । योनिसंकरदोषेण युज्यते स्त्व(त्व)न्यमन्थकृत्
आर्द्रा सुसुखि(षि)रा चै(नै)त्र पूर्णाङ्गी[6] पाटिता तथा । न हिता यजमानानामरण्ये(ण्य)-
श्चोत्तरारणिः ९७

कण्डिका सप्तमी ॥ ७ ॥

परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि । बिभृयात्प्राङ्मुखो यन्त्रमावृत्ता(ता) वक्ष(क्ष्य)-
माणया ९८
चत्रबुध्ने प्रमन्थाग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः । कृत्वोत्तराग्रामरणिं[7] न बुध्नमुपरि न्यसेत् ९९
चत्राग्रकीलकाग्रस्तामो(मू)त्रीलीमुद्गग्र[8]काम् । विष्कम्भाद्धारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः
शुचिः १००
त्रिरुद्वेष्ट्याथ नेत्रेण चित्रंपत्न्यौह तंसकाः(?) । पूर्वैमन्थत्यरण्यन्तेप्राच्यग्नेः[9] स्याद्यथा च्युतिः
नैकयाऽपि विना कार्यमाधानं भार्यया द्विजैः । अकृतं तद्विजानीयात्सर्वान्मा(ना)न्वार-
भन्ति यत्(?) १०२

* अन्यकण्डिकाविभागो न दृश्यते ।

१ क. ग. 'रणी तन्म°' । २ क. 'ते । असं°' । ३ ग. '°ङ्गुष्ठदै' । ४ क. '°ङ्गुलः । ऊ' । ५ ख. '°न्त्रप्रथमः स°' । ६ क. '°टिना त' । ७ ख. 'णिं तद्बुध्नमु°' । ८ क. ग. '°ग्रकम् । वि°' । ९ क. ग. 'च्यमेथ°' ।

वर्णज्यैष्ठे(ष्ठ्ये)न बह्वीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः। कार्यमग्निच्युतेराभिः साध्वीभिर्मन्थनं
पृथक् १०३
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम्। न चैवाव्रतस्थां नान्यपुंसा च सह संगताम्
ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतराऽपि वा। उपेतानां वाऽन्यतमो मन्थेदग्निं निकामतः
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च। आधाय समिधं चैव ब्रह्माणं चोपवेशयेत्
ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वतन्त्रसमन्वितम्। गां दद्याद्यज्ञवास्त्वन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा
होमपात्रमनादे[1]शे द्रवद्रव्ये स्रुवः स्मृतः। पाणिरेवेतरस्मिंस्तु स्रुचै(चा)वाऽत्र तु हूयते
खादिरो वाऽथ पा(पा)र्णो वा द्विवितस्तिः स्रुवः स्मृतः। स्रुग्बाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु
प्रग्रहस्तयोः १०९
स्रुवाग्रे घ्राणवत्खातं द्व्यङ्गुष्ठं परिमण्डलम्*। सर्वखातं स निर्वाहं स्रुचश्चार्धषडङ्गुलम्+ ११०
प्राक्शश्चैव कुशैः कार्यः संप्रमार्गो जुहु(हू)षता। प्रतापनं च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन
वारिणा १११
प्राञ्चं प्राञ्चमुदे[2]ङ्ङ्ग्रेरुद[3]ग्रं समीपतः। तत्तथाऽऽसादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ११२
आज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते[4]। तत्रश्च देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ११३
नाङ्गुष्ठादधिक(का)ग्राह्या समित्स्थूलतया क्वचित्। न वियुक्ता त्वचा चैव न सकीटा न
पाटिता ११४
प्रादेशान्नाधिका न्यूना न च(स)शाखाविशाखिका। न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च
विजानता ११५
प्रादेशद्वयमिध्मस्य प्रमाणं परिकीर्तितम्। एवंविधाभिरेवेह समिद्भिः सर्वकर्मसु ११६
समिधोऽष्टाद[5]शेध्मस्य प्रवदन्ति मनीषिणः। दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्त्व(स्त्व)न्यासु
विंशतिः ११७
समि[6]धादिषु होमेषु मन्त्रदैवतवर्जिताः। पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च इन्धनार्थं समिद्भवेत् ११८
इध्मोऽप्येधार्थमाचार्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः। यत्र वाऽस्य निवृत्तिः स्यात्तत्स्पष्टीकरवा-
ण्यहम् ११९
अङ्गहोमसमित्तन्त्र[7]सोष्या(ष्य)न्त्याख्येषु कर्मसु। येषां चैतदुपर्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च १२०
अक्षभङ्गादि विपदि ज[8]पहोमादिकर्मणि। कृत्वाऽऽहुतिषु सर्वासु नैतेष्विध्मो विधीयते

---

* एतदग्रे स्थलमित्यधिकमादर्शपुस्तकेषु। + एतदग्रे कुर्यादित्यधिकमादर्शपुस्तकेषु।

---

१ क. °देशाद्व्यद्°। २ ख. °दङ्गुप्रे°। ३ क. °गम्रस°। ४ क.ग. °ते। तत्रश्च। ५ क. °दशोध्या°।
६ ख. °मिदादि°। ७ क. सोध्र्यास्याख्ये°। ८ ख. जलहो°।

सूर्येऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशाद्भिः सदाऽङ्गुलैः। प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासां च दर्शनात्
हस्तादूर्ध्वं रविर्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति। तावद्धोमविधिः पुण्यो नान्येत्यु(न्योऽभ्यु)
दितहोमिनाम् १२३
यावत्सम्यङ्न भासन्ते नभस्यृक्षाणि सर्वतः। न च लोहितमापैति तावत्सायं न हूयते
रजोनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ। संध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्व्रतमस्य न लुप्यते १२५
न कुर्यात्क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम्। वैरूपाक्षं च न जपेत्प्रपदं च विवर्जयेत् १२६
पर्युक्षणं तु सर्वत्र कर्तव्यमदितेऽन्विति। अन्ते च वामदेव्यस्य गानं कुर्यात्त्रि(त्तृ)चेऽर्चिषा
अहोमकेष्वपि भवेद्यथोक्तं चन्द्रदर्शने। वामदेव्यं गणेष्वन्ते बल्यन्ते वैश्वदेविके १२८
यान्य(येष्व)धस्तरणाम्नानं न तेषु स्तरणं भवेत्। एककार्यार्थसाध्यत्वात्परिधीनावि(पि)
वर्जयेत् १२९
बहिः पर्युक्षणं चैव वामदेव्यजपं तथा। कृत्वाऽऽहुतीषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते १३०
हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः। माषकोद्रवगौरादि सर्वालाभे विवर्जयेत्
पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका कंसादिना चेत्सु(त्स्रु)वपूरमात्रिका।
दैवेन तीर्थेन च हूयते हविःस्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके॥ १३२
योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः। मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते
तस्मात्समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन। आरोग्यमिच्छताऽऽयुश्च श्रियमात्यन्तिकीं
पराम् १३४
होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पास्यदार्वीभिः। न कुर्यादग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना १३५
मुखेनैके धमन्त्यग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजायत। नाग्निं मुखेनेति च यल्लौकिके योजयन्ति तत्
यथाऽहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः। दन्तान्प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत्
नारदाद्युक्तवार्क्षं यदष्टाङ्गुलमपो(पा)टितम्। सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् १३८
उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः। परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् १३९
आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजां पशून्वसूनि च। ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते १४०
मासद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः। तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः
धनुःसहस्राण्यष्टौ तु तोयं यासां न विद्यते। न ता नदीशब्दवाहा(च्या) गर्तास्ते परिकीर्तिताः
उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च। चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते १४३
वेदाश्छन्दांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः। जलार्थिनोऽथ पितरो मरीचाद्यास्त्व-
थर्षयः १४४
उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः। यियासूननुगच्छन्ति संहृष्टाथ(श्च) शरीरिणः

---

१ क. ग. °र्यात्क्षग्रहो°। २ ख. °जपस्तथा।

समागमस्तु यत्रैषां तत्र हत्यादयो मलाः। नूनं सर्वे क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः १४६
ऋषीणां सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः।संपिबेद्यः शरीरेण पर्व(र्ष)न्मुक्तजलच्छदाः
विद्यादीन्ब्राह्मणः कामान्वरादीन्कन्यका ध्रुवम् । आमुष्मिकान्य(न)पि मुख्यानामु-
यात्स न संशयः १४८
अशुच्यशुचिना दत्तमा[3]सं[4]मृच्छं जलादिना(?)। अन्तर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते
स्वर्धुन्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले । कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र
संशयः १५०

इति श्री[गोभिलप्रोक्ते]कर्मप्रदीपे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।)

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि संध्योपासनकं विधिम् । अनर्हः कर्मणां विप्रः संध्याहीनो यतः
स्मृतः १
सव्ये पाणौ कुशान्कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् । ह्रस्वाः प्रचरणाय स्युः कुशा दीर्घास्तु
बर्हिषः २
दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मणि। सव्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः
रक्षयेद्वारिणाऽऽत्मानं परिक्षिप्य समन्ततः। शिरसो मार्जनं कुर्यात्कुशैः सोदकबिन्दुभिः
प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च सावित्री च तृतीयका । अब्दैवतस्तृचश्चैव चतुर्थ इति मार्जनम् ५
भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः। महर्जनस्तपःसत्यं गायत्री च शिरस्तथा ६
आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरिति शिरः।प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते शिरसः
अर्चयन्ति तपः सत्यं मधु क्षरन्ति रिवि आपो०(?)। एता एनां सहानेन तथैभिर्दशभिः
सह ८
त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते। करेणोद्धृतसलिलं घ्राणमासाद्य[2] तत्र च ९
जपेदनायतासुर्वा त्रिः सकृद्वाऽघमर्षणम् । उत्थायार्कं प्रति प्रोहेत्त्रिकोणाञ्जलिमम्भसः
उच्चित्रमित्यृग्द्वयेन उपतिष्ठेदनन्तरम्। संध्याद्वयेषूपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ११
मध्ये त्वह्न उपस्पर्श(स्पृश्य) विभ्राडादीच्छया जपेत्। तदसंपृक्तपार्ष्णिर्वै(र्वा ए) कपाद-
र्ध्वपादपि १२
कुर्यात्कृताञ्जलिर्वाऽपि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा। यत्र स्यात्कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनी-
षिणः १३

---

१ क. ग. तासां। २ ख. °मामम् । ३ क. °समच्छं। ४ ख. °मनः सं°। ५ ख. त्रिकेणा° ।

भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते । तिष्ठेदुदयनात्पूर्वां मध्यमामपि शक्तितः १४
आसीतास्तमयाच्चान्त्यां संध्यां पूर्वत्रिकं जपेत् । एतत्संध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति १५
यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते । संध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलस्तु यः सदा १६
ते दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः । वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् १७
उपतिष्ठेत्ततो रुद्रमर्वाग्वा वैदिकाज्जपात् । अथाद्भिस्तर्पयेद्देवान्सतिलाभिः पितॄनपि
नामान्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १८

ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान्देवांश्छन्दांस्यृषीन्पुराणानाचार्यान्गन्धर्वानितरान् । मासं संवत्सरं सावयवं देवीरप्सरसो देवानुगान्नागान्सागरान्पर्वतान्सरितो दिव्यान्मनुष्यान्यक्षान्रक्षांसि सुपर्णान्पिशाचान्पृथिवीमोषधिभ्यः(धीः) पशून्वनस्पतीन्भूतग्रामं चतुर्विधमित्युपवीतीति ॥ १९ ॥ अथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्कव्यवाहानं(हम)नलं सोममर्यमणमग्निष्वात्तान्सोमपीथान्बर्हिषदोऽथ स्वान्पितॄन्सकृत्सकृन्मातामहांश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यसेज्ज्येष्ठभ्रातृस्वसु(श्वशु)रपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश्यमातृवंश्यौ ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामीति । अयमवसानाञ्जलिरथश्लोकः २०

छायां यथेच्छेच्छरदातपार्तः पयः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।
बालो जनित्रीं जननी च बालं योषित्पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥ २१

तथा भूतानि सर्वाणि स्थावराणि चराणि च विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकाङ्क्षिणः
तस्मात्सदैतत्कर्तव्यमकुर्वन्महतैनसा । युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन्विश्वमेतद्बिभर्ति हि २३
अल्पत्वाद्धोमकालस्य हुत्वा तत्स्नानकर्मणः । प्रातर्न तनुयात्स्नानं होमलोपो हि गर्ह(र्हि)तः २४
पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः । यैरिष्ट्वा सततं विप्रः प्राप्नुयात्सद्म शाश्वतम्
देवभूतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुक्रमात् । महासत्राणि जानीयात्त एवेह महामखाः २६
अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । होमो दैवो बलिर्भौतो(त) नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्
श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात्पित्र्योर्बलिरथापि वा । यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः स वो(चो)च्यते २८
स चार्वाक्तर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः । वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्रर्ते निमित्तकात्
अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये । अदैवं[1] नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा

---

१ क. अदेवं ।

अप्युद्धृत्य यथा शक्त्या(क्ति) किंचिदन्यं(न्नं) यथाविधि। पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्या-
दहरहर्द्विजे ३१
पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत् । हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदर्धे(र्थे) निनयेदपः
ऋषिभिर्द्विरश्नमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम्।
अहनि तथा च तमश्वि(स्वि)न्याः सार्धप्रथमयामान्तः॥ ३३
सायंप्रातर्वैश्वदेवः कर्तव्यो बलिकर्म च। अनश्नताऽपिमननमन्यथा किल्बिषी भवेत् ३४
अमुष्यै नम इत्येवं बलिदानं विधीयते । बलिदानः(न) प्रमाणार्थं नमस्कारः कृतो यतः
स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम् ।स्वधाकारः पितॄणां च हन्तकारो नृणां कृतः
स्वधाकारेण निनयेत्पित्र्यं बलिमतः सदा। तदप्येके नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ३७
नावराघ्या बलयो भवन्ति महामार्जारः। श्रवणः प्रमाणादेकत्र वेदविकृष्टा भवन्तीतरे-
तरमसंसक्ताश्च(?)।३८।अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानिवोत्तरोत्तरांश्चतुरो बलीन्निदध्यात्
॥३९॥पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत एतेषामेकैकस्यैकैकमद्भ्य
ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येतेषामपि ॥४०॥ मन्यश्च(व) इन्द्राय वासुकये
ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षोजनेभ्य इति ॥४१॥ सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश
नित्याः॥४२॥आसस्यप्रभृतयः काम्याः(?) ॥४३॥ सर्वेषामुभयतोऽद्भिः परिषेव(कः)
पिण्डवच्च पश्चिमात्प्रतिपत्तिर्ना(र्न)स्याताम् ॥ ४४ ॥ काम्यसामान्ये जुहोतिबलिकर्मणि
पूर्वे नित्यविशेषोक्तं जुहोतिबलिकर्मणोः। काममन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ४६
नैकस्मिन्कर्मणि तते कर्मान्यत्तायते यतः। अग्न्यादि गौतमाद्युक्तो होमः शाकल्य एव च
अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते बलिभिः सह । स्पृष्ट्वाऽपो वीक्ष्य(क्ष)माणोऽग्निं कृताञ्जलिपु-
टस्ततः ४८
वामदेव्यजपात्पूर्वं प्रार्थये द्रविणोदकम्। आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं बलं यशः ४९
ओजो वर्चः पशून्वीर्यं ब्रह्म ब्राह्मणमेव च।सौभाग्यं कर्मसिद्धिं च कुलज्यैष्ठ्यं सुकर्तृताम्
सर्वमेतत्सर्वसाक्ष्यं द्रविणोदररोहिणः(?)। ५१
न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात्परमस्ति दानम् ।
सर्वेऽन्तवन्तः क्रतवः सदाना नान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विजस्य ॥ ५२
ऋचः पठन्मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत्सुरान्। घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन्सदा ५३
सामान्यपि पठन्सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् । मेदःकुल्याभिरपि वा अथर्वाङ्गिरसः पठन्
मांसक्षीरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत्पठन्। वाको वाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम्

---

१ क. ॰श्नमुक्तं। २ ग. ॰षेवं पि॰।

ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् । पठन्मध्वाज्यकुल्याभिः पितॄनपि उद(सुत)-
र्पयेत् ५६
ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च । कामचारी सु(स)भवति सर्वेषु सुरसद्मसु ५७
गुर्वप्येनो न तं स्पर्शे(स्पृशे)त्पार्ङ्क्तिं चैव पुनाति सः । यं यं क्रतुं च पठति फलभाक्तस्य
तस्य च ५८
वसुपूर्णा(र्णे)वसुमतीत्रिर्दानफलमाप्नुयात् । ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्मदानमेवातिरिच्यते ५९
तद्ददद्धि समाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् । ब्रह्मणे दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता
कर्मान्ते नोच्यमानाऽपि पूर्णपात्रादि कारयेत् । यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते
नावरार्ध्यमतः कुर्यात्पूर्णपात्रमिति स्थितिः । विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्धहरो भवेत्
स्वयं चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिदापयेत् । कुलर्त्विन(ज)मधीयानं संनिकृष्टं तथा गुरुम् ६३
नातिक्रामेत्सदा दित्सेन(न्य) इच्छेदात्मनो हितम् । अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते
नैतावपृष्ट्वा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि । दूरस्थाभ्यामपि त्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम्
इतरेभ्यस्ततो देयादेष दानविधिः परः । संनिकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ६६
यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य तत्स्तेयेन स युज्यते । यस्य चास्ति गृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः
गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः । ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते । आज्यस्थाली च कर्तव्या तैजसद्रव्यसंभवा
महीमयी वा कर्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च । आज्यस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामं तु
कारयेत् ७०
सुदृढामव्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते । तिर्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा दृढा नातिबृहन्मुखी ७१
मृन्मय्यौदुम्बरी वाऽपि चरुस्थाली प्रशस्यते । स्वशाखोक्तश्च सुस्विन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः
शुभः ७२
न चातिशिथिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा । इध्मजातीयमिध्मार्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत्
वृत्तं चाङ्गुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाक्षमम् । एषैव दर्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ७४
दर्वी द्व्यङ्गुष्ठपृथ्वग्रा तुरीयोनं तु मेक्षणम् । मुशलोलूखले चा(वा)र्क्षे स्वायते सुदृढे तथा ७५
इच्छाप्रमाणे भवतः सू(शू)र्पं वैणवमेव च । दक्षिणं वामतो बाह्यमात्माभिमुखमेव च ७६
करं करस्य कुर्वीत करणे न्यञ्चकर्मणः । कृत्वाऽग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयुतौ
प्रदक्षिणं तथाऽऽसीनः कुर्यात्परिसमूहनम् । बाहुमात्राः परिधयं ऋजवः सत्वचोऽ-
व्रणाः ७८
त्रयो भवन्त्यशीर्णाग्रा एकेषां च चतुर्दश[1] । प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरम् ७९

---

[1] क. ग. °योऽव्रज° ।

न्यसेत्परिधिमन्यश्चेदुदगग्रं स पूर्वतः । यथोक्तवस्तु(स्त्व)संपत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ८०
यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः । पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते
वासरस्य तुरीयेंऽशे नातिसंध्यासमीपतः । यदा चतुर्दशी यामं तुरीयमनुपूरयेत् ८२
अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते । यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ८३
अमावास्याष्टमेंऽशे च पुनः किल भवेदणु । *आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ८४
विशेषमस्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः । अनयाऽपेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ८५
यथोक्तं दृश्यमानेऽपि तद्वतुर्दश्यपेक्षया । अमावास्यां प्रतीक्षेद्वा तदन्ते वाऽपि निर्वपेत्
अष्टमेंऽशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ॥ ८७

अत्रेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठेच्चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।
तदन्त एव क्षयमेति कृत्स्न एवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ॥ ८८
यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यव्यस्तस्मिंस्तृतीये परिदृश्य नोपजायते(?)।
एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा क्षीणे तस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८९

संमिश्रा या चतुर्दश्या अमावास्या क्वचिद्भवेत् । स्वर्वि(र्चि)तां तां विदुः केचिद्गताध्वामिति चापरे ९०
वर्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि । यामांस्त्रीनाधिकां वाऽ(कान्वाऽ)पि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ९१
पक्षादावेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् । पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति विद्धेऽप्यन्ये मनीषिणः ९२
सपितुः पितृकृत्वेष्व(त्येषु अ)धिकारो न विद्यते । न जीवन्तमतिक्रम्य किंचिद्दद्यादिति श्रुतिः ९३
पितामहो ध्रियते च पितुः प्रेतस्य निर्वपेत् । पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्च प्रपितामहः ९४
पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च । कुर्यात्पिण्डत्रयं यः स्यात्संस्थिता(तः) प्रपितामहः ९५
जीवन्तम(त्पिताऽ)पि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः । पितुः पितृभ्यो वा देयात्सपितेत्यपरा श्रुतिः९६
पितामहः पितुः पश्चात्पञ्चत्वं यदि गच्छति।पौत्रेणैकादशाहानि(दि) कर्तव्यं श्राद्धषोडशम्
नैतत्पौत्रेण कर्तव्यं पुत्रवांश्चेत्पितामहः । पितुः सपिण्डतां कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकम्
असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः । पितरस्तस्य संस्कुर्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ९९

---

* नैतद्वचनं क. पुस्तके ।

---

१ क. ग. °णा न दै° ।

पाविष्ठमपि शुद्धेन शुद्धं पापकृताऽपि वा । पितामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः १००
ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते । व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ १०१
मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् । यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत्सुतः
न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते । स्वभर्तृपिण्डमात्राच्च तृप्तिरासां यतः स्मृता १०३
न योषयोः(षायाः)पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् । न पुत्रस्य पिता चैव नानुजस्य तथाऽग्रजः १०४
मातुः प्रथमतः पिण्डे(ण्डं) निर्वपेत्पुत्रिकासुतः । द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः
पुरतो नाऽऽत्मनः कर्षूः सा पूर्वा परिकीर्त्यते । मध्यमा दक्षिणेनास्या तद्दक्षिणतदुत्तमाः(?)
वाय्वग्निदिङ्मुखान्तास्ताः कार्याः सार्धाङ्गुलान्तराः । तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरन् १०७
शङ्कुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः । शङ्कुश्चैवोपवेषश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते १०८
अग्न्याशाग्रैः कुशैः कार्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः । दक्षिणान्तां तदग्रै(दन्यै)स्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् १०९
स्थगरं(नं) सुरभि ज्ञेयं चन्दनादिविलेपनम् । सौवीराञ्जनमप्युक्तं पिञ्जूलीनां यदञ्जनम्
स्वस्तरे सर्वमासाद्यं यथा यदुपयुज्यते । दैवपूर्वमतः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् १११
आसनाद्यर्घपर्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम् । कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ११२
तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् । गन्धोदकं च दातव्यं संनिकर्षक्रमेण तु ११३
आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् । पितरस्तस्य नाश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च
कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृन्मयं स्मृतम् । तदेव हस्तं(स्त) घटितं स्थालादि दैवकं भवेत्
गन्धान्ब्राह्मणसात्कृत्वा पुष्पाण्यृतुभवानि च । धूपं चैवाऽऽनुपूर्वे(र्व्ये)ण अग्नौ कुर्यादनन्तरम् ११६
अग्नौकरणहोमश्च कर्तव्य उपवीतिना । प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिश्रुतेः ११७
अपसव्येन वा कार्या(र्यो) दक्षिणाभिमुखेन च । निरुप्य हविरन्यस्मादन्यस्मै न हि हूयते
स्वाहा कुर्यान्न चात्रान्ते न चैव जुहुयाद्धविः । स्वाहाकारेण हुत्वाऽग्नौ पश्चान्मन्त्रं समापयेत् ११९
पित्रे(त्र्ये)ण पङ्क्तिमूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् । हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेत् १२०
नो कुर्याद्धोममन्त्राणां प्रथमादिषु कुत्र चित् । अन्येषां चाविकृष्टानां कालेनाऽऽचमनादिना(?) १२१

---

१ क. ग. °णां पृथगादि° ।

सव्येन पाणिनेन्यै(त्ये)वं यदन्नं समुदीरितम् । परिग्रहणमात्रं तत्सव्यस्याऽऽदिशति
व्रतम् १२२
पिञ्जूल्यादिभि(भिः)संगृह्य दक्षिणेनेतरात्करात् । अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुल्लेखना-
दिकम् १२३
यावदर्थमुपादाय हविषो[1]ऽर्भकमर्भकः[2](?) । चरुणा सह संनीय पिण्डान्दातुमुपक्रमेत् १२४
पितुरुत्तरकर्ष(र्षा)शे मध्यमे मध्यमस्य तु । दक्षिणे तु पितुश्चैव पिण्डान्पर्वणि निर्वपेत् १२५
वाममावर्तनां केचिदुदगन्तं प्रचक्षते । सर्वा गौतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च(?)
आवृत्य प्राणमायम्य पितॄन्ध्यायन्यथार्थतः । जपंस्तेनैव त्वावृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत्
शाकं च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्न्यपि वा प[3]चेत् । यस्तु शाकादिहोमश्च कार्योऽपूपाष्टका-
वृता १२८
अन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगौतमौ । वा[4]र्कषण्डिश्च सर्वासु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च
स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्याद्यद्यानुकल्पित(क)म् । श्रपयेत्तं सवत्सायास्तरुण्या गोः पय-
स्थतु(स्तथा) १३०
सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते । दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः १३१
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाऽग्रिमः । य आयाति स होतव्यः स एवाऽऽदिरिति
श्रुतेः १३२
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात्सायंहोमादनन्तरम् । वैश्वदेवं तु पाकान्ते बलिकर्मसमन्वितम्
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चादभिरूपांश्च शक्तितः । यजमानस्ततोऽश्नीयादिति कात्यायनोऽ-
ब्रवीत् १३४
वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत सायंप्रातस्त्वतन्द्रितः । चतुर्थीकर्म कुर्वीत एतच्छाट्यायनेर्मतम् १३५
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् । प्रातर्होमं ततः कुर्यादेष एवोत्तरो विधिः
सायं होमात्यये प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् । प्रातर्होमं ततः कुर्यादेष एवोत्तरो विधिः
पौर्णमासात्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् । तदहर्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च १३८
अहूयमानेऽनश्नंश्चेक्षयेत्कालं समाहितः । संपन्ने तु यथा तत्र हूयते तदिहोच्यते १३९
अहुताः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाऽऽहुतीः सकृत् । मन्त्रेण विधिवद्धुत्वा एवमेव परा अपि
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तार्थको भवेत् । चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा
अपि वाऽज्ञातमप्येषा प्राजापत्याऽपि चाऽऽहुतिः । होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्त-
विधिः स्मृतः १४२

---

१ क. °षोभकम° । २ ख. °र्भकम् । च° । ग. °र्भक । च° । ३ ख. °पयेत् । य° । ४ क. वार्षषण्डि° ।

यद्यग्निरग्निनाऽन्येन संभवेदाहितः क्वचित् । अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम्
अग्नये शुचये चैव जुहुयाद्वैघुतेन च । अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाच्चेद्दु(हु)रग्निना १४४
गृहदाहाग्निना यस्तु यष्टव्यः क्षामवान्द्विजैः । दावाग्निना च संसर्गो हृदयं यदि तप्यते
द्विर्भूतो यदि संसृज्येत्संस्पृष्टमुपशामयेत् । असंसृष्टं जागरये गिरिशर्मैवमुक्तवान् १४६
न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिम् । स्वं भगसत्क्रियार्थाश्च[1] यावचा[2](चा)
सौ प्रजायते (?) १४७
अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः । न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित्
यस्याग्नावन्यहोमः स्यात्स वैश्वानरदैवतम् । चरुं निरूप्य जुहुयात्प्रायश्चित्तं तु तस्य तत्
परेणाग्नौ हुते स्वार्थे परस्याग्नौ हुते स्वयम् । पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च १५०
अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशनेन च । भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् १५१
स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु । पिण्डानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्र-
मात् १५२
भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसंनिहिता भवेत् । रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः
माहानसेऽन्नं या कुर्यात्सवर्णां तां प्रवाचयेत् । प्रणवाद्यपि वा कुर्यात्कात्यायनवचो यथा
यज्ञवास्तुनि मुष्ट्यां च स्तम्बे दर्भच(ब)टौ तथा । दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च
निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्याऽऽर्त्विजं तथा । प्रवसेत्कार्यवान्विप्रो भूषैव[3] न चिरं
क्वचित् १५६
मनसा नैत्यकं कर्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः । उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्रवेत् १५७
पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रु(श्रू)ष्योऽग्निर्विनीतया । सौभाग्यवित्ताऽवैधव्यकामया
भर्तृभक्तया १५८
या वा स्याद्वीरसूरासामाज्ञासंपादिनी प्रिया । दक्षा प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत्
दिनक्रमेण वा कर्म यथाज्येष्ठं स्वशक्तितः । विभज्य सह वा कुर्युर्यथाज्ञानमशाठ्यवत्
स्त्रीणां सौभाग्यतो ज्यैष्ठ्यं विद्ययैव द्विजन्मनाम् । न हि स्वल्पेन तपसा भर्ता तुष्यति
योषिताम् १६१
भर्तुरादेशवर्तिन्या यथोमा बहुभिर्व्रतैः । अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमा-
प्नुयात् १६२
श्रोत्रियं सुभगां गां वा साग्निमग्निचितिं यथा । प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्भ्यः स प्रमुच्यते
विनयावनताऽपि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् । अमुत्रोमाग्निभर्तॄणामवज्ञाऽतिकृता तया

---

१ क. ॰यार्थश्च । २ ख. ग. ॰वन्वासौ । ३ क. मृषेव ।

पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थाय यः पश्येत्स कालरु(उ)पयुज्यते
पतिमुल्लङ्घ्य मोहात्स्त्री कं कं न नरकं व्रजेत् । कृच्छ्रान्मानुषतां प्राप्य किं किं दुःखं न
पश्यति १६६

पतिशुश्रूषयैव स्त्री सर्वाँल्लोकान्समश्नुते । दिवः पुनरिहाऽऽयाता सुखानामम्बुधिर्भवेत्
स्व(स)दारोऽन्यान्पुनर्दारान्कथंचित्कारणान्तरात् । यदिच्छेदग्निमान्कर्तुं क्व होमोऽस्य
विधीयते १६८

स्वेऽग्नावेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन । न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते
षडाहुतिकमन्ये तु जुह्वत्याध्रुवदर्शनात् । न ह्यात्मनाऽर्थे(र्थः) स्याच्चावद्यावन्न परिणीयते
पुरस्तात्त्रिविकल्पो(ल्पं) यत्प्रायश्चित्तमुदाहृतम् । तत्षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम्

इति [गोभिलप्रोक्ते] श्रीकर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयः प्रपाठकः ।)

असमक्षं तु दंपत्योर्होतव्यं नर्त्विगादिना । द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेद्धुतमनर्थकम् १
विहायाग्निं सभार्यश्चेत्सीमामुल्लङ्घ्य गच्छति । होमकालात्यये तस्य पुनराध्मा(धा)
नमिष्यते २

अरण्यो(ण्योः)क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः । पालयेदुपशान्तेऽस्मिन्पुनराधानमि-
ष्यते ३

ज्येष्ठा चेद्बहुभार्यस्य अतिचारेण गच्छति । पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गौतमः ४
दाहयित्वाऽग्निभिर्भार्यां सदृशीं पूर्वसंस्थिताम् । पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात्कृतदारोऽविल-
म्बितः ५

एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वसारिणीम् । दाहयित्वाऽग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्म-
वित्+ ६

द्वितीयां चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः । जीवन्त्यां प्रथमायां तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत्
मृतायां तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् । ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यस्य(श्च) कामा-
त्समुत्सृजेत् ८

मृतायामपि भार्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत् । उपाधिनाऽपि तत्कर्म यावज्जीवं समा-
पयेत् ९

+ एतदग्रे " अत्र विषयज्येष्ठा समानवर्णा इति " इत्यधिकं सकलादर्शपुस्तकेषु ।

---

१ क. °तमम् । दा° । २ ख. तु सुरापान° । ३ क. ग. °ह्मोद्गतं ।

रामोऽपि कृत्वा सौवर्णे[र्णां] सीतां पत्नीं यशस्विनीम् । ईजे यज्ञैर्बहुविधैः सह भ्रातृभि-
र्चितैः १०
यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्यां कथंचन । स स्त्री संपद्यते तेन भार्या चास्य पुमान्भवेत् ११
भार्या मरणमापन्ना देशान्तरगताऽपि वा । अधिकारी भवेत्पुत्रो महापातकिनि द्विजे १२
मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भार्या पतिविमानिता । त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति
पूर्वेव योनिः पूर्वावृत्पुनराधानकर्मणि । विशेषोऽत्राग्न्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा १४
कृत्वा व्याहृतिहोमान्त उपतिष्ठेत पावकम् । अध्यायः केवलाग्नेयः कस्ते जामिरमानसः
अग्निमीडेऽग्न आयाहि अग्न आयाहि वीतये । तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृडेति च
इत्यष्ट वाऽऽहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः । पूर्णाहुत्यादिकं कर्म अन्यत्पूर्ववदाचरेत् १७
अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः । न तावत्पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते १८
विनष्टं स्रुक्स्रुवं न्युब्जं मत्यक्स्थालमुदर्चिषि । मत्यगग्रं च मुशलं प्रहरेज्जातवेदसि १९
स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् । तत्राप्यस (श)क्तस्य सतः शयनाच्चोपवेशनम् २०
हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद्गृही भवेत् । मातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेच्छ्वः पुनर्न वा २१
दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंवृतम् । दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिष्मत्यां निवेशयेत्
घृतेनाभ्यु(भ्य)क्तमाप्लाव्य सुवस्त्रमुपवीतिनम् । चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषयेत्
हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु । मुख्येष्वथापिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः
आमपात्रेऽन्नमादाय मेतमग्निपुरःसरम् । एकोऽन(नु)गच्छन्नस्यार्धमर्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि
ऊर्ध्वमादहनं माप्त आसीनो दक्षिणामुखः । सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलं पिण्डदानवत्
अथ पुत्रादिनाऽऽप्लुत्य कुर्याद्दारुचयं महत् । भूप्रदेशे शुचौ देशे पश्चाच्चित्यादिलक्षणे २७
तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे । आज्यपूर्णां स्रुचं दद्याद्दक्षिणाग्रां नासि स्रुवम्
पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसीतराम् । पार्श्वयोः शूर्पचमसे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् २९
मुशलेन सह न्युब्जमन्तरूर्वोरुलूप(ख)लम् । तत्रोत्वीलीकमत्रैव(चत्रे च) अनश्रुनयनो
विभीः ३०
अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः । अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद(द)क्षिणशः
शनैः ३१
अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः । असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजु-
रीरयन् ३२
एवं गृहपतिर्दग्धः सर्वं तरति दुष्कृतम् । यश्चैनं दाहयेत्सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम्
यथा सायुधधृक्पान्थो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः । *अतिक्रम्याऽऽत्मनोऽभीष्टं स्थानमि-
ष्टांश्च विन्दति ३४

* एतद्वचनं न. क. पुस्तके ।

एवमेषोऽग्निमान्यज्ञपात्रायुधविभूषितः । लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति ३५

अथानपेक्षयेत्पापः सर्व एव शवस्पृशः(?)।स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले३६

गोत्रनामानुवाक्यं ते तर्पयामीत्यनन्तरम् । दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वा सतिलं पिण्डदानवत्

एवं कृतोदकान्सम्यक्सर्वाञ्शाद्वलसंस्थितान् । आप्लुत्य पुनराचान्तान्वदेयुस्तेऽनुयायिनः ३८

मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन्प्राण(णि)धर्मणि । धर्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ३९

मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारे सारमार्गणम् ।करोति यः स संमूढो जलबुद्बुदसंनिभे४०

गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च । के(फे) नप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति

पञ्चधा संभृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः । कर्मभिश्च शरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ४२

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ४३

श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः । अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ४४

एवमुक्त्वा व्रजेयुस्ते गृहाल्लँघुपुरःसराः । स्नानाग्निः(ग्नि)स्पर्शनो(ने)ज्याशैः(द्यैः)शुद्धे(ध्ये)युरितरे कृतैः ४५

एवमेवाऽऽहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् । कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषोऽध्वर्युनोदितः ४६

विदेशमरणेऽस्थीनि आहृत्याभ्यज्य सर्पिषा । दाहयेदूर्णयाऽऽच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्ववत् ४७

अस्थ्नामलाभे पार्णानि शकलान्युक्तयाऽऽवृता । भर्जयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् ४८

महापातकसंयुक्तो दैवात्स्यादग्निमान्यदि ।पुत्रादिः पालयेदग्नीन्युक्त आदोषसंक्षयम्४९

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात्कुर्वन्वा म्रियते यदि । गृह्यं निर्वापयेच्छ्रौतमभ्यस्ये(न्यश्वे)त्सपरिच्छदम् ५०

सादयेदुभयं वाऽप्सु अद्भ्योऽग्निरभवद्यतः । पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत्

अनयैवाऽऽवृता नारी दग्धव्या या व्यवस्थिता । अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयुज्य इति स्थितिः ५२

---

१ ख. 'न्तरः । द' । २ ख. 'लं तु पृथक्पृथक् । ए' । ३ क. ग. °शैर्युद्धे° । ४ ख. °शेषः सूत्रचोदि° । ५ क. 'यावृता । ग. 'याहृत' । ६ क. 'वाहृता ।

अग्निनैव दहेद्भार्यां स्वतन्त्रां पतितां न चेत् । तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत्पृथगन्तिके ५३
अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्नां संचयनं भवेत् । यस्तत्र विधिना(रा)दिष्ट ऋषिभिः सोऽधु-
नोच्यते ५४
स्नानान्तं पूर्ववत्कृत्वा गव्येन पयसा ततः । संच(ची)यास्थीनि सर्वाणि प्राचीनावीत्य-
भाषयन् ५५
शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मतः । आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा
मृत्पात्रसंपुटे कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च । श्वभ्रं स्ना(खा)त्वा शुचौ भूमौ निखनेद्दक्षिणा-
मुखः ५७
पूरयित्वाऽवटं पङ्कपिण्डं से(शै)वालसंयुतम् । दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात्पूर्वाह्णकर्मणा ५८
एवमेवागृहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते । स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्त उच्यते
सूतके कर्मणां त्यागः संध्यादीनां विधीयते । होमः श्रौते तु(तस्तु) कर्तव्यः शुष्कान्नेनापि
वा फलैः ६०
अकृतं हावयेत्स्मार्ते तदभावे कृताकृतम् । कृतं वा हावयेदन्नमनारम्भविधानतः ६१
कृतमोदनसक्त्वादि तण्डुलादि कृताकृतम् । व्रीह्यादि वा कृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा
बुधैः ६२
सूतके च प्रवासे वा शक्तौ वा श्राद्धभोजने । एवमादिनिमित्तेषु हावयेद्वेति योजयेत् ६३
न त्यजेत्सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् । न दीक्षिण्यात्परं(?) यज्ञे न कृच्छ्रादि
तपश्चरन् ६४
पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् । आशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात्त्र्यहं वा ब्रह्मचारिणः
श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि । प्रत्याब्दिकं प्रकुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ६६
द्वादश प्रतिमास्यानि[2] आद्यं षाण्मासिके तथा । सपिण्डीकरणं चैव एतद्वै श्राद्धषोडशम्
एकाहेन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः । न्यूना[3]ः संवत्सराश्चै(श्चै)व स्यातां
षाण्मासिके तथा ६८
यानि पञ्चदशाऽऽद्यानि अपुत्रस्येतराण्यपि । एकस्मिन्नाह्नि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा
न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् । न पुत्रस्य पिता चैव नानुजस्य तथाऽग्रजः
एकादशेऽह्नि निर्वर्त्य अर्वाग्दर्शाद्यथाविधि । प्रकुर्वीताग्निमान्पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम्
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं न दद्यात्प्रातिमासिकम् । एकोद्दिष्टविधानेन दद्यादित्याह गौतमः
कर्पू[4]समन्वितं मुक्त्वा तथाऽऽद्यं श्राद्धषोडशम् । प्रत्याब्दिकं तु शेषेषु पिण्डाः स्युः
षडिति स्थितिः ७३
अर्घेऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने । तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात्स्वधावाचन एव च

---

१ क. ग. व्योषा । २ क. °मान्वाद्यं । ३ क. ग. न्यूनः सं° । ४ क. कर्पूरस° ।

ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्यग्निसत्क्रिया। श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ७६
मन्त्राम्नायेऽग्न इत्येतत्पञ्चकं लाघवार्थिभिः। पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्रेण मन्त्रविंशतिम्
अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्या बहुवदूह्य च। समस्य पञ्चमीसूत्रे चतुश्चतुरिति श्रुतेः ७७
प्रथमे पञ्चके पापी लक्ष्मीरिति पदं भवेत्। अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ७८
द्वितीये तु पतिघ्नी स्यादपुत्रेति तृतीयके। चतुर्थे त्वपसिच्येति इदमाहुतिविंशकम् ७९
धृतिहोमे न प्रयुञ्ज्यात्रो नामसु तथाऽष्टसु। चतुर्थीमघ्न्य इत्येतद्गोनाम न हि हूयते ८०
लताग्रपल्लवो बुध्नः शुङ्गेति परिकीर्त्यते। पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मबन्धुस्तथा श्रुतः ८१
शिलोंटु नीलमित्युक्तं ग्रन्थस्तबक उच्यते। कपुंष्णिकाभितः केशान्मूर्ध्नि पश्चात्कपुच्छलम्
श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः। तिलतण्डुलसंपक्वकृशरः सोऽभिधीयते ८३
नामधेये मुनिवसुपिशाचा बहुवत्सदा। यक्षाश्च पितरो देवा षष्ठ्यास्तिथिदेवताः ८४
आग्नेयाद्येऽथ सार्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च। आषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च
द्वन्द्वान्येतानि[च]बहून्नृक्षाणां जुहुयात्सदा। द्वंद्वद्वयं त्रि(व्य)वच्छेग्रमत्रशिष्टान्यथैकवत्
देवतास्वपि हूयन्ते बहुवत्सर्प्यपि त्रयः। देवाश्च वसवश्चापि द्विवदेवाश्विनौ सदा ८७
ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि। बाढमोमिति च ब्रूयात्तत्तथैवानुपालयेत् ८८
सशिखं वपनं कार्यमास्नानब्रह्मचारिणम्। आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ८९
वपनं नास्य कर्तव्यमर्वागौदनिकव्रतात्। व्रतिनो वत्सरं यावत्षण्मासानिति गोतमः९०
न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन। जलक्रीडामलंकारं व्रती दण्ड इवाऽऽप्लवेत् ९१
देवतानां विपर्यास(सो)जुहोतिषु कथं भवेत्। सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात्पुनः
संस्कारा अतिपद्येरन्स्वकालाच्च कथंचन। हुत्वैव(त) देव कर्तव्या ये तूपनयनादधः ९३
अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नं योऽत्ति कामतः। वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ९४
चरुः समशनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्मणि। ऋषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ९५
श्रावण्यां च प्रदोषे यः कृष्यारम्भे तथैव च। कथमेतेषु निर्वापाः कथं चैव जुहोतयः ९६
देवतासंख्यया गृह्य निर्वापास्तु पृथक्पृथक्। तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्धोमश्चापि पृथक्पृथक्(?)
यावता होमनिर्वृत्तिर्भवेद्या यत्र कीर्तिता। शेषं चैव भवेत्किंचित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम् ९८
चरुसमशनीये तु पितृयज्ञे चरौ यथा। होतव्यं मेक्षणेनान्य उपस्तीर्णाभिघारितः ९९
कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः। वृषोत्सर्गे यतो नात्र गोभिलेन तु भाषितः

१ ख. °त्रेणामन्त्रवि°। २ क. °वदह्य। ३ ख पञ्चमी। ४ क. °के पापी°। ५ क. °लाद्रुनी°। ६ क. °पुस्तिका°। ७ क °म्। श्रीवि°। ८ क. ग. °म्। अश°। ९ ग. °वा[।दे°। १० क. °वती हो°।

पारिभाषिक एव स्यात्कालोगोवाजियज्ञयोः।अन्यस्यानुपदेशाच्चस्वस्तवारोहणस्यच(?)
अथवा मार्गपाल्येऽह्नि कालो गोयज्ञकर्मणः । नीराजनेऽह्नि वाऽश्वानामिति तन्त्रान्तरे
विधिः १०२
शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते । धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः स्मृतः १०३
आश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः । यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते
द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः । शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत्
पयो यदाऽऽज्यसंयुक्तं तत्पृषातक उच्यते । दध्येकतनु(उ)पासाद्य कर्तव्यः पायसश्चरुः
व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः। यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः
संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गौतमादिभिः।अतोऽष्टकादयः कार्याः सर्वे कालक्रमादितः
सकृदप्यष्टकादीनि कुर्यात्कर्माणि यो द्विजः । स पङ्क्तिपावको भूत्वा लोकान्मैति घृतश्चुतः
एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः । नयत्पत्रवदेवास्य(?) शताहं दिवि जायते
यस्त्वाधायाग्निमाशास्य देवादीन्नैभिरिष्टवान् । निराकर्ताऽमरादीनां स विज्ञेयो निरा-
कृतिः १११
यच्छ्राद्धं कर्मणामादौ यागान्ते दक्षिणा भवेत् । आमावास्यं द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते
एकसाध्येष्वबर्हिःषु न स्यात्परिसमूहनम् । नोदगासादनं चैव क्षिप्रहोमादि ते(के)
मता(तम्) ११३
अभावे व्रीहियवयोर्दध्ना वा पयसाऽपि वा । तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ११४
रौद्रं तु राक्षसं पित्र्यमासुरं चाऽऽभिचारिकम्। उक्त्वा मन्त्रं स्पृशेदा(द्वा)प आलभ्याऽऽ-
त्मानमेव च ११५
यजनीयेऽह्नि सोमश्चेद्वारुण्यां दिशि दृश्यते । तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्द्विजातये
लवणं मधुमांसं च क्षार[3]श्चो येन हूयते(?)।उपवासे न भुञ्जीत नोरुरात्रौ कथंचन ११७
स्वकाले सायमाहुतेरप्राप्तौ होतृहव्ययोः । प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति
प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः । प्राक्पूर्णमासाद्दर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु
वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् । प्रायश्चितमथो हुत्वा पुनः संतनुयाद्धुतम् १२०
होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा । पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् १२१
अनूचो मानवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः । रुरुर्गौरमृगः प्रोक्तस्तम्बलं(?) शण उच्यते
केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः । ललाटसंमितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको
विशः १२३
ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः । अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः
गौर्व(र्वि)शिष्टतमा विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते।न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्वर उच्यते १२५

१ क. °देकास्य । ग. °देक्यस्य । २ क. °शास्यं दे° । ३ क. °रानूश्चोचे° ।

येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते। वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाऽऽच्छादयेद्गुरुम्[1] १२६
अस्थानोश्वा(च्छ्वा)सविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम्[2] । प्रामादिकश्रुतौ यस्माद्यातयाम-
त्वकारि तत् १२७
प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्द्विजैः। क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् १२८
अयातयामैश्छन्दोभिर्यत्कर्म क्रियते द्विजैः। क्रीडमानैरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम्
गायत्रीं च सगायत्रां बार्हस्पत्यमिति त्रिकम्। शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्यात्ततः
श्रुतिम्[3] १३०
छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम्। न च्छन्दस्काभिरेवाऽऽभिराघा(द्या)भिर्होम
इष्यते १३१
पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेषूत्तरादिभिः। अङ्गेषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिं जुहोति यः १३२
अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टा धाना भवन्ति ते। भृष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटाः षण्डिक
उच्यते १३३
नाधीयीत रहस्यानि सोत्तराणि विचक्षणः। न चोपनिषदश्चैव षण्मासान्दाक्षिणायनात्
उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयीत धर्मवित्। उत्सर्गश्चैक एवैषां नैष्ठ्यं[4](?)प्रोष्ठपदेऽपि वा १३५
अजातव्यञ्जनाऽलोम्नी न तया सह संविशेत्। अयुगूः(?) काकवन्ध्याया जातो (तां)तां
न विवाहयेत् १३६
संसक्तपदविन्यासः संपदः प्रक्रमः स्मृतः। स्मार्तकर्मणि सर्वत्र श्रौते त्वध्वर्युनोदितः १३७
यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामेवाभिमुखो दिशम्। श्रवणाकर्मणि भवेन्यश्वकर्म(?) न सर्वदा
बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा। प्रत्यहं न भवेयातामुल्मुकं तु भवेत्सदा १३९
वृषान्तकप्रेक्षणयोर्नवस्य हविषस्तथा। शिष्टस्य प्राशनं मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः १४०
ब्राह्मणानामसांनिध्ये स्वयमेव प्र(पृ)षातकम्। आचक्षेद्धविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत्
सफला बदरीशाखा फलवत्यभिधीयते। घना विशंकता[6]शङ्का स्मृता जातशिला स्मृताः(?)
नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च। न(?) दैवाहृत्य संस्कार्यो न क्षिपेदाग्रहायणीम्
श्रवणाकर्म लुप्तं चेत्कथंचित्सूतकादिना। आग्रहायणकं कुर्याद्बलिवर्जमशेषतः १४४
ऊर्ध्वं स्वस्तरशाँयी[7] स्यान्मासमर्धमथापि वा। सप्तरात्रं त्रिरात्रं च एकां वा सद्य एव वा १४५
नोर्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागारं नियम्यते। नाऽऽहतास्तरणं चैव न पार्श्वं चापि
दक्षिणम् १४६
दृढश्चेदाग्रहायण्याम्[8] वृत्तौ[9]वपि कर्मणः। कुम्भौ मन्त्रवदासिञ्चेत्प्रतिकुम्भमृचं पठेत् १४७

---

१ क. ग. °द्गुरुम° । २ ख. ग. °म्। प्रमा° । ३ ग. श्रुतिः । ४ क. ग. नष्ठ्यं । ५ क. ग. °दा। दषा° । ६ क. °शक्तताश° । ७ क. ग. °शाणायी । ८ ग. °माद्दताष्ववि । ९ क. ताष्वपि ।

अल्पानां यो विघातः स्यात्स बाधो बहुभिः स्मृतः। प्राणसंमित इत्यादि वासिष्ठं बाधि-
तं यथा १४८
विरोधो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसाम्। तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकीर्तितः
त्रैयम्बकं करतलमपूपा मण्डकाः स्मृताः। पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णं तु चीवरम्
स्पृशंस्त्वनामिकाग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि। अनुमन्त्रणीयं सर्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत् १५१
क्षालनं दर्भकूर्चेन सर्वत्र स्रोतसां पशोः। तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वपार्थे पार्णदारुणी
सप्त तावन्मूर्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम्। नाभिश्रोणीरपानं च गोः स्रोतांसि चतुर्दश
क्षुरो मांसावदानार्थं कृत्स्नां स्विष्टप्रदावृतौ। वपामादाय जुहुयात्तत्र मन्त्रं समापयेत् १५४
हृज्जिह्वाक्रोडसक्थीनि यत्तद्वृक्को गुदस्तनाः। श्रोणिस्कन्ध(न्धं)सदा पार्श्वे पश्वङ्गानि
प्रचक्षते १५५
एकादशानामङ्गानामवदानानि संख्यया। पार्श्वस्वं वृक्सक्तौ(स्यवृक्कसक्थ्नो)श्च द्वित्वा-
दाहुश्चतुर्दश १५६
चरितार्था[3] श्रुतिः कार्या तस्मादप्यनुकल्पतः। अतो ह्यर्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावपि
अवदानानि यावन्ति क्रियेरन्प्रस्तरे पशोः। तावतः पायसान्पिण्डान्पश्वभावेऽपि कारयेत्
ओदनव्यञ्जनार्थं तु पश्वभावेऽपि पायसम्। सद्रवं श्रपयेत्तद्वदन्वष्टक्येऽपि कर्मणि १५९
प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः। गयादौ पिण्डमात्रं तु दीयमाननिदर्शनात्
भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः। ब्राह्मणानां परीक्षायां महायज्ञे प्रदर्शनात् १६१
आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः। तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि
विद्वन्मतमुपादाय ममाप्येतद्धृदि स्थितम्। प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेष समुच्चयः
प्राचीनावीतिना कार्यं पित्र्येषु प्रोक्षणं पशोः। दक्षिणोद्वासनान्तं च चरोर्निर्वपणादिकम्
सन्नपश्ववदानानां प्रधानार्थो न हीतरः। प्रधानहवनं चैत्र शेषं प्रकृतिवद्भवेत् १६५
द्वीपमुन्नतमाख्यातं शादाश्चैवेष्टकाः स्मृताः। किलिनं यजुलं(?) प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः
द्वारगवाक्षःसंदर्भैः कर्दमाभित्त्यन्तकोणवाद्वैधैश्वानष्टं वास्तु घोरं विद्वन्मनाक्रान्तमार्ग्रैश्च(?)
वशंगमाविति व्रीहीञ्शंषश्चेति यवांस्तथा(?)। असावित्यत्र नामोक्त्वा जुहुयात्क्षिप्रहोमवत्
साक्षतं सुमनोयुक्तमुदकं दधिसंयुतम्। अर्घ्यं दधिमधुभ्यां च मधुपर्कोऽभिधीयते १६९
कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जलौ। कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत्*

इति [गोभिलप्रोक्ते] श्रीकर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

---

* अत्र ग्रन्थसमाप्तिचिह्नं नास्ति तस्माद्यं ग्रन्थः समाप्तो न वेत्यत्र संदेहः।

१ क. ग. तुल्यं प्र॰। २ क. ग. 'स्वदक्क॰'। ३ क. ग. '॰तार्थश्रु॰'। ४ क. ग. '॰ह्यानं सा॰'।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

दक्षस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः ।)

ॐ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः सर्ववेदविदां वरः । पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः
*ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा । एतेषां तु हितार्थाय धर्मशास्त्रमकल्पयत् २
जातमात्रः शिशुस्तावद्यावदष्टौ समा वयः । स हि गर्भसमो ज्ञेयो जातिमात्रप्रदर्शकः ३
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथाऽनृते । अस्मिन्बाले न दोषः स्यात्स यावन्नोप-
नीयते ४
उपनीते तु दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः । अप्राप्तव्यवहारोऽसौ बालः षोडशवार्षिकः ५
स्त्री करोति यदा वेदं धत्ते वेदव्रतानि च । ब्रह्मचारी भवेत्तावदूर्ध्वं स्नातो गृही भवेत् ६
द्विविधो ब्रह्मचारी स्यादाद्यो ह्युपकुर्वाणकः । द्वितीयो नैष्ठिकश्चैव तस्मिन्नेव व्रते स्थितः
त्रयाणामानुलोम्येन प्रातिलोम्येन वा पुनः । +प्रतिलोमं व्रतं यस्य स भवेत्पापकृत्तमः ८
यो गृहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत्पुनः । न यतिर्न वनस्थश्च स सर्वाश्रमवर्जितः ९
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु क्षणमेकमपि द्विजः । आश्रमेण विना तिष्ठन्प्रायश्चित्तीयते हि सः १०
जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये च रतः सदा । नासौ फलमवाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमा-
च्च्युतः ११
मेखलाजिनदण्डैश्च ब्रह्मचारीति लक्ष्यते । गृहस्थो यज्ञवेदाद्यैर्नखलोमैर्वनाश्रमी १२
त्रिदण्डेन यतिश्चैवं लक्षणानि पृथक्पृथक् । यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाऽऽश्रमी
प्रोक्तं कर्म क्रमेणैव यः काल ऋषिभिः स्मृतः । द्विजानां तु हितार्थाय दक्षस्तु स्वयम-
ब्रवीत्* १४

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

---

* क. घ. च. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु एतस्मात्प्रागधिकः श्लोकः " उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च । आत्मा चाऽऽत्मनि तिष्ठेत चाऽऽत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः" इति । + इतः प्रभृति भवेत्पुनरित्यन्त-ग्रन्थो न विद्यते घ. छ. ज. पुस्तकेषु । * अत्र प्रथमाध्यायसमाप्तिः ख. ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु नास्ति । एवमग्रेऽप्यध्यायसमाप्तिः ख. ग. व्यतिरिक्तपुस्तकेषु नास्तीति बोध्यम् ।

---

१ ख. ग. °यो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः । भ° । घ. °यो व्यक्तिमा° । २ ग °ते । तस्मिन्काले न दोषोऽस्ति स या° । ३ ग °री तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः । उपकुर्वाणकस्त्वाद्यो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः । यो । ४ ख. °स्थो दानवेदाद्यैर्न विलो° । ग. °स्थो वयज्ञाद्यैर्नखलोम्ना वनाश्रितः । त्रि° । च. °स्थोऽतिथि-पूजाद्यै° । ५ ग. उक्तकर्मक्रमो नोक्तो न कालो मुनिभिः । ६ च. छ. °व स्वका° ।

(अथ द्वितीयोऽध्यायः ।)

प्रातरुत्थाय कर्तव्यं यद्द्विजेन दिने दिने । तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् १
उदयास्तं[1]मयं[2] यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् । नित्यनैमित्तिकैर्युक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितैः*
स्वकं कर्म परित्यज्य यदन्यत्कुरुते द्विजः । अज्ञानादथ वा लोभा[3]त्स तेन पतितो भवेत् ३
दिवसस्याऽऽद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते । द्वितीये च तृतीये च तुरीये पञ्चमे तथा ४
षष्ठे च सप्तमे चैव त्वष्टमे च पृथक्पृथक् । विभागेष्वेषु यत्कर्म तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ५
उषःकाले तु संप्राप्ते शौ[4]चं कुर्याद्यथार्थवत् । ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ६
अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः । स्रव[5]त्येष दिवा रात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ७
क्लिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य चेन्द्रियाणि क्षर[6]न्ति च । अङ्गानि समतां[7] गच्छन्त्युत्तमान्यधमैः सह+ ८
प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृ[8]ष्टादृष्टकरं हि तत् । सर्वमर्हति शुद्धात्मा[9] प्रातःस्नायी जपादिकम्
उषस्युषसि यत्स्नानं संध्यायामुदिते रवौ । प्राजापत्येन तत्तुल्यं सर्वपापापनोदनम्†
लालास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितो द्विजः । स्नात्वा समारभेन्नित्यं जपहोमं विशेषतः
प्रातरुत्थाय यो नित्यं संध्यास्नायी भवेद्द्विजः । सप्तजन्मकृतं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति

गुणा दश स्नानपरस्य साधो रूपं च तेजश्च बलं च शौचम् ।
आयुष्यमारोग्यमलोलुपत्वं दुःस्वप्नघात[10]श्च तपश्च मेधाः ॥ १३

मनःप्रसादजननं रूपसौभाग्यवर्धनम् । दुःखशोकापहं स्नानं मौ[11]नदं ज्ञानदं तथा १४
आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य च वारुणम् । आपो हि ष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं गोरजः स्मृतम् १५
यत्तु सातपवर्षं तु तत्स्नानं दिव्यमुच्यते।पञ्च स्नानानि पुण्यानि मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत्
आपस्नानं व्रतस्नानं मन्त्रस्नानं तथैव च। आपस्नानं गृहस्थस्य व्रतमन्त्रे तपास्विनाम् १७
कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च । प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् १८

---

* इतः परमेतदर्धं विद्यते ख. पुस्तके—" संध्यायां वैश्वदेवान्तं स्वकं कर्म समाचरेत् " इति ।
+ इत आरभ्य उपस्पृशेदित्यन्तं ग्रन्थव्यत्यासः ख. ग. पुस्तकयोः । † इतः परं द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखमित्यन्तं ग्रन्थव्यत्यासः, च. छ. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. 'स्तमितं याव'। २ ङ. च. छ. 'मनं या°'। ३ च छ. °भात्यक्तेन। ४ ख. ग. 'चं कृत्वा यथा°'। ५ ख. घ. 'स्त्रेव दि'। ६ ख. ग. स्रवन्ति। ७ ग. 'तां यान्ति उत्त'। ८ च. छ. दृष्टिप्रीतिक°। ९ ख. ग. पूतात्मा। १० क. 'श्च जप'। ११ क. ङ. मौनदं।

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिकं तथा। साङ्गुष्ठं तु सदा कार्यमापतेत्तद्यथोऽन्यथा १९
स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते। अनेनैव विधानेन ह्याचान्तः शुचितामियात् २०
उदक एवोदकस्थश्चेत्स्थलस्थश्च स्थले शुचिः। पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः
शुचिः २१
प्रक्षाल्य पादौ पाणी च त्रिः पिबेदम्बु वीक्षितम्। संहताङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो
मुखम् २२
संहत्य तिसृभिः पूर्वमास्यमेवमुपस्पृशेत्। अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् २३
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः। नाभिं कनिष्ठाङ्गुष्ठाभ्यां हृदयं तु तलेन वै
सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत्। संध्याकाले च संप्राप्ते मध्याह्ने च ततः पुनः
यो न संध्यामुपासीत ब्राह्मणो हि विशेषतः। स जीवन्नेव शूद्रस्तु मृतः श्वा चैव जायते २६
संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु। यदन्यत्कुरुते कर्म न तस्य फलभाग्भवेत् २७
संध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमो विधीयते। स्वयं होमे फलं यत्स्यात्न तदन्येन जायते २८
ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भ्राता भागिनेयोऽथ विट्पतिः। एभिरेव हुतं यत्तु तद्धुतं स्वयमेव तु २९
देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम्। देवकार्यस्य सर्वस्य पूर्वाह्णो हि विधीयते ३०
देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणां च मध्यमे। पितॄणामपराह्णे तु कुर्यादेतानि यत्नतः ३१
पौर्वाह्णिकं तु यत्कर्म यदि तत्सायमाचरेत्। न तत्फलमवाप्नोति वन्ध्या स्त्री मैथुनं यथा+
द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते। वेदाभ्यासो हि विप्राणां विशिष्टं तप
उच्यते* ३३
वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः। तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा
समित्पुष्पकुशादीनां स कालः परिकीर्तितः। तृतीये च तथा भागे पोष्यवर्गान्नसाधनम्
माता पिता गुरुर्भार्या प्रजा दीनः समाश्रितः। अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्ग उदाहृतः
ज्ञातिर्बन्धुर्जनः क्षीणस्तथाऽनाथः समाश्रितः। अन्योऽपि धनयुक्तस्य पोष्यवर्ग उदाहृतः
सार्वभौतिकमन्नाद्यं कर्तव्यं गृहमेधिना। ज्ञानविभ्द्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ३८

+ इतः परमेतदर्धं ख. ग. पुस्तकयोः—"दिवसस्याऽऽद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते" इति। * इत उत्तरमेतदर्धमधिकं ख. ग. पुस्तकयोः—"ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षडङ्गसहितस्तु सः" इति।

---

१ घ. ङ. °न ह्याचा°। २ छ. संहिताभिस्त्रिभिः। ३ ख. °श्चादुपस्पृशेत्। अ°। ४ च. छ. श्रोत्रं पुनः पु°। ५ ख. ग. °ध्यायां च प्रभाते च म°। च. छ. °ध्यास्नानं प्रभाते च म°। ६ ग. °लमश्नुते। सं°। ७ ङ. छ. ज. °तः पश्चात्कुर्यान्मङ्ग°। ८ च. छ. ज. दृश्यते। ९ ख. ग. परमं। १० ख. °पः। प्रदानं। ११ ग. ततो दानं च शि°। १२ ख. °नां द्वितीये(यः)समुदाहृतः। १३ ख. ग. °र्गोषसा°। १४ च. छ. दीनस्तथा सुतः। १५ ग. °श्चान्यः पो°।

भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकः पीडने[1] चास्य तस्माद्यत्नेन तच्चरेत्[2] ३९
जीवत्येकः स लोकेषु बहुभिर्योऽनुजीव्यते । जीवन्तो[3]ऽपि मृताश्चान्ये पुरुषाः स्वोदरंभराः
बह्वर्थे[4] जीवते कश्चित्कुटुम्बार्थे तथा परः[5] * । आत्मार्थे यो न शक्नोति[6] स्वोदरेणापि दुःखितः
दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता । अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः +
चतुर्थेऽह्नस्तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् । तिलपुष्पकुशाँ[7]दींश्च स्नायाच्चाकृत्रि[8]मे जले ४३
= मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीकान्मूषकस्थलात् । अन्तर्जलाच्च मार्गान्ताद्वृक्षमूलात्सुरा-
लयात् ४४
परशौचात्तशिष्टा च श्रेयस्कामैः सदा बुधैः । शुचिदेशात्तु संग्राह्या मृत्तिका स्नानहेतवे ४५
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् ४६
उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । मृत्तिके प्रतिगृह्णामि प्रजया च धनेन च ४७
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते । तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत्पुनर्भिद्यते त्रिधा
मलापकर्षणं पूर्वं मन्त्रवर्जं जले स्मृतम् । [9]संध्ययोरुभयोः स्नानं स्नानदेशाः प्रकीर्तिताः ४९
मार्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः । उपस्थानं ततः पश्चात्सावि[10]त्रीजप उच्यते ५०
सविता देवता यस्या मुखमग्निरु[11]दाहृतः । विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्री सा विशिष्यते
† अङ्गारकदिने प्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी । यमुनायां विशेषेण नियतो नियताशनः ५२
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूत[12]क्षयाय च ५३
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै[13] पुनः ५४
एकैकस्य तिलान्मिश्रान्दद्यात्त्रीनष्ट वाऽञ्जलीन् । यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति
पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथार्हतः । देवपितृमनुष्याणां कीटानां चोपदिश्यते ५६
देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिश्चोपजीर्य(व्य)ते । गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्ज्येष्ठो[14] गृहाश्रमी

---

* एतदुत्तरं—"गुणधर्मपरिभ्रष्टो जीवन्नपि न जीवति" इति च. छ. ज. पुस्तकेषु ।

\+ एतदनन्तरमेतद्वचनम्—"यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यज्जुहोषि दिने दिने । तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ।" इति ख. ग. पुस्तयोः ।

= इत आरभ्य धनेन चेत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः । † इतः प्रभृति तत्क्षणादेव नश्यतीत्यन्तग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ च. छ. 'ने यस्मात्तस्माद्यत्नेन तं भरे' । २ ग. छ. °त् । स जीवति य एवैको बहुभिश्चोपजीव्य° । ३ ग. °न्तो मृतकाश्चान्ये य आत्मंभरयो नराः । ४ च. छ. ज. °ह्वर्थे जीवितं यस्य कुटु° । ५ च. छ. ज. पुनः । ६ घ. ङ. शक्तो हि स्वो° । ७ ख. ग. °शादीनि स्नानं चाकृ° । ८ च. छ. °त्रिमैर्जलैः । मृ° । ९ ख. ग. संध्यास्नानमुभाभ्यां च स्नानभेदाः प्र° । १० ग. °वित्र्या ज° । ११ ख. छ. °भिस्त्रिपादिस्थितः । ग. °भिस्त्रिधा स्थितः । १२ क. ङ. च. °तहिताय । १३ घ. च. ते । १४ ख. °ज्ज्येष्ठाश्रमो गृही । अ° ।

त्रयाणामाश्रमाणां च गृहस्थो योनिरुच्यते। सीदमानेन तेनैव सीदन्तीहेतरे त्रयः ५८
मूलं प्राणो भवेत्स्[2]कन्धस्तस्माच्छाखाश्च पल्लवाः। मूलेनैकेन नष्टेन सर्वमेव विनश्यति ५९
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षणीयो गृहाश्रमी। राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्यो माननीयश्च सर्वदा
गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण[3] गृही भवेत्। तथैव पुत्रदारैश्च स्वकर्मपरिवर्जितः ६१
अस्नात्वा चाप्यहुत्वा चा[4]प्यदत्त्वा ये तु भुञ्जते। देवादीनामृणी भूत्वा[5] नरकं ते व्रजन्त्यधः
अस्नात्वा शमलं भुङ्क्ते त्वजापी पूयशोणितम्। अहुत्वा च कृमिं भुङ्क्ते ह्यदत्त्वाऽमेध्यमेव च
वृथा तप्तोदकं स्नानं वृथा जाप्यमवैदिकम्। वृथा रतमपुत्रस्य वृथा भुक्तमसाक्षिकम् ६४
एको हि भक्षयत्यन्नमपरोऽन्नेन भक्ष्यते। न भुज्यते स एवैको यो[6]ऽन्नं भुङ्क्ते ससाक्षि-
कम् ६५
विभाग[7]शील[8]संपन्नः क्षमायुक्तो दयालुकः। *स्वकर्मणि सदा युक्तो गृहस्थः स्वर्ग-
भाग्भवेत् ६६
दया लज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा त्यागः कृतज्ञता। एते यस्य गुणाः सन्ति गृहस्थो मुख्य
उच्यते ६७
संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत्। भुक्त्वाऽथ सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत्
इतिहासपुराणाद्यैः [9]षष्ठसप्तमकौ नयेत्। अष्टमे लोकयात्रां तु बहिः सं[10]ध्यां ततः पुनः ६९
[11]होमं भोजनकालं तु यदन्यद्गृहकृत्यकम्। कृत्वा चैवं ततः पश्चात्स्वाध्यायं किंचिदाचरेत्
प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत्। यामद्वयं शयानो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते+
अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव प्रलीयते। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्वाध्या[12]यं सर्वदाऽभ्यसेत्
नैमित्तिकानि [13]काम्यानि निपतन्ति यथा यथा। तथा तथा हि कार्याणि न [14]कालं तु विल-
म्बयेत् ७३

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः—"देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः सः तु धार्मिकः" इति।
+ इतः परं न कालं तु विलम्बयेदित्यन्तं ग्रन्थव्यत्यासः ख. ग. पुस्तकयोः।

---

१ क. ङ. च मूलप्रा°। ख. मूलप्राणे भ°। २ ख. °त्स्कन्धः स्कन्धाच्छा°। घ. °त्स्कन्धं त°। ३ ग. गृहाश्रमी। न चैव। ४ ग. चाजप्त्वाऽदत्त्वा च मानवः। दे°। ५ ख. °त्वा दरिद्रश्च भवेन्नरः। एको हि भुञ्जते ह्यन्न°। ६ ख. यो भुङ्क्ते तु स मांशकम्। विभागशीलता यस्य क्ष°। ७ घ. °गयुक्तः सं°। ८ क. °शीलः सं°। ग. °शीलो योनित्यं क्ष°। ९ ख. षष्ठं वा सप्तमं न°। १० ख. घ. संध्या ततः। ११ ख. होमभोजनकृत्यं च य°। ग. होमो भोजनकं चैव य°। १२ ख. °यं च समभ्य°। १३ ख. कर्माणि। १४ ख. ग. कालस्तु विधीयते।

(*सर्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविश्च यत् । भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसी-
दति ७४)

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः ।)

+देवपितृमनुष्याणां दीनानां च तपस्विनाम् । गुरुमातृपितॄणां च[1] स विभागी विकर्मकृत्
सुधा नव गृहस्थस्य[2] मध्यमानि नवैव च । नव कर्माणि तस्यैव विकर्माणि तथा नव २
प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाशा(श्या)नि तथा नव । सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ३
अदेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा । नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः
सुधावस्तूनि वक्ष्यामि शिष्टे च गृहमागते । मनश्चक्षुर्मुखं वाचं[3] सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम्[4] ५
अभ्युत्थानमिहाऽऽगच्छेत्[5] पूर्वालापः प्रियान्वितः । उपासनमनुव्रज्या[6] कार्याण्येतानि यत्नतः ६
ईषद्दयानि[7] चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च । पादशौचं तथाऽभ्यङ्ग[8] आसनं शयनं तथा ७
किंचिद्द्राप्तौ[9] यथाशक्ति नास्यानश्नन्गृहे वसेत् । मृज्जलं चार्थिने देयमेतान्यपि सतां[10] गृहे ८
संध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् । वैश्वदेवस्तथाऽऽतिथ्यमुद्धृतं चापि शक्तितः × ९
नव कर्माणि कार्याणि पूर्वोक्तानि मनीषिभिः । कृत्वैवं नव कर्माणि सर्वकर्मा भवेन्नरः १०
अनृतं पारदार्यं च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणम् । अगम्यागमनापेयं[11] हिंसा स्तेयं तथैव च ११
अश्रौत[12]धर्माचरणं मैत्रं[13,14] धर्मबहिष्कृतम् । नवैतानि[15] विकर्माणि सततं तानि वर्जयेत् † १२
पैशुन्यमनृतं माया कामः क्रोधस्तथाऽप्रियम् । दोषो दम्भः परद्रोहो विकर्माणीति वर्जयेत् १३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं ख. ग. पुस्तकयोरेव + अयं श्लोकोऽत्र नास्ति ख. ग. पुस्तकयोः । × इतः सार्धं वचनमधिकं ख. ग. पुस्तकयोः–"पितृदेवमनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम् । मातापितृगुरूणां च संविभागो यथार्हतः । एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुनः" इति । † इतः प्रभृति विकर्म चेत्यन्तं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः ।

---

१ घ. च संवि° । २ ख. °स्य ईषद्दानानि वै नव । नव क° । ग. °स्य सद्द्यानि । घ. °स्य सव्यानि । ३ च. वाचा । ४ ख. दत्त्वा चतु° । ५ ख. ग. °च्छ पृच्छाला° । ६ च. उपास° । ७ ख ग. °षद्दानानि । ८ ग. °ङ्गमाश्रयः श° । ९ ख. °चिद्दद्याद्यथा° । ग. °चिद्यान्नं य° । १० ख. ग. सदा । ११ च. °मनं स्तेयं हिंसा चैव तु पैशुनम् । अ° । १२ ख. ग. °तकर्माच° । १३ ग. °णं मित्रध° । १४ ख. °मैत्रध° । १५ क. °नि च क° ।

गीतनृत्ये कृषिः सेवा वाणिज्यं लवणक्रिया । द्यूतकर्मायुधान्यात्मप्रशंसा च विकर्म च १४
आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रं[1] मैथुनमौषधम् । पापकर्मापमानश्च धर्मो गोप्यानि यत्नतः १५
*अगोप्यमृणशुद्धिश्च[2] दायादो धनविक्रयः । कन्यादानं वृषोत्सर्गो रहः[3] पापं[4] जुगुप्सितम्
मातापित्रोर्गुरौ मित्रे विनीते चोपकारिणि । दीनानाथविशिष्टेषु दत्तं च सफलं भवेत्
धूर्ते बन्दिनि मल्ले च कुवैद्ये कितवे शठे । चाटचारणचौरेषु दत्तं भवति निष्फलम् १८
सामान्यं याचितं[5] न्यास आधिर्दारा:[6] सुहृद्धनम् । भयार्दितं च निक्षेपः सर्वस्वं चान्वये सति १९
आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा । यो ददाति स मूढात्मा[7] प्रायश्चित्तीयते नरः
नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् । इह लोके परत्रापि[8] श्रीश्च तं नैव मुञ्चति २१
यथैवाऽऽत्मा परस्तद्वद्द्रष्टव्यः सुखमिच्छता । सुखदुःखानि तुल्यानि यथाऽऽत्मनि तथा परे २२
सुखं वा यदि वा दुःखं यत्किंचित्क्रियते परे । तत्कृतं तु पुनः पश्चात्सर्वमात्मनि तद्भवेत्
न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया । क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम्
सुखं च वाञ्छते[9] सर्वस्तच्च धर्मसमुद्भवम् । तस्माद्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णेन[10] यत्नतः २५
न्यायागतेन द्रव्येण कर्तव्यं पारलौकिकम् । दानं च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते
समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यं च यथाक्रमम् । दाने फलविशेषः स्याद्धिंसायां[11] तद्वदेव हि २७
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणमाचार्ये त्वनन्तं वेदपारगे २८
विधिहीने तथाऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् । न केवलं[12] हि तद्दानं शेषमप्यस्य नश्यति
व्यसनप्रतिकारार्थं[13] कुटुम्बार्थं च याचते । एवमन्विष्य दातव्यं[14] सर्वदानेष्वयं विधिः ३०
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं भवेत् । तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ३१
मातापितृविहीनं तु संस्कारोद्वाहनादिभिः । यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते
न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते । यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा विप्रेण स्थापितेन वै

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः–"प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविक्रयाः" इति ।

१ क. मन्त्रो मैथुनमर्दने । पा° । ग. मन्त्रमैथुनभेषजम् । तपोदानावमानौ च नव गो° । २ क. ङ. °शुद्धा च दा° । ३ ख. रहस्येतानि वर्जयेत् । मा° । ४ ग. °पापमकुत्सनम् । प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाश्रमिणस्तथा । मा° । ५ क. ङ. °तं त्वास । ६ ख. ग. °दाराश्च तद्धनम् । अन्वाहितं च । ७ ख. मूर्खस्तु प्रायश्चित्तेन युज्यते । नवन° । ८ ग. परे च श्रीः स्वर्गस्थं च न मु° । ९ ग. °च्छति (न्ति) सर्वे हि तच्च । १० ख. ग. °वर्णैः प्रय° । ११ ग. °यां तावदेव तु । स° । १२ ग. °लं तद्विनश्येच्छेष° । १३ ग. °राय कु° । १४ ग. °तव्यमन्यथा न फलं भवेत् । मा° ।

(अथ चतुर्थोऽध्यायः ।)

---

*गृहाश्रमात्परं नास्ति यदि भार्या वशानुगा। तया धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते १

(+प्राकाम्ये वर्तमाना तु स्नेहान्न तु निवारिता। अवश्या सा भवेत्पश्चाद्यथा व्याधिरुपेक्षितः २

अनुकूला न वाग्दुष्टा दक्षा साध्वी प्रियंवदा । आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ३)

अनुकूलक[1]लत्रस्य स्वर्गस्तस्य न संशयः। प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ४

स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम्। रक्त[2]मेकं विरक्तं तु तस्मात्कष्टतरं नु किम् ५

गृहवासः सुखार्थं हि पत्नी[3]मूलं च तत्सुखम्। सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्तिनी ६

दुःखा[4]न्विता कलिर्भेदश्छिद्रं पीडा परस्परम्। प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः ७

जलौकेव हि सर्वा स्त्री भूषणाच्छादनाशनैः। सुकृ[5]ताऽपकृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ८

जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी। अङ्गना तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं बलं सुखम्[6] ९

साशङ्का बलभावे तु यौवने[7]ऽभिमुखी भवेत्। तृणवन्मन्यते[8] नारी वृद्धभावे स्वकं पतिम्

अनुकूला ह्यवाग्दुष्टा दक्षा साध्वी प्रजावती। एतावद्गुणसंयुक्ता[9] श्रीरेव स्त्री न संशयः ११

प्रहृष्टा मनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा। भर्तुः प्रीतिकरा या तु सा भार्या त्वितरा जरा

जिह्वा[11] भार्या शिशुर्भ्राता मित्रो दासः समाश्रिताः। यस्यैते तु विनीताः स्युस्तस्य लोकेऽपि गौरवम् १३

प्रथमा धर्मपत्नी स्याद्द्वितीया रतिवर्धिनी। दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमु[12]पलभ्यते १४

धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् । दोषे सति न दोषः स्यादन्या कार्या गुणान्विता १५

(† अदुष्टापतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत्। स जीवनान्ते स्त्रीत्वं च वन्ध्यत्वं च समाप्नुयात् १६

---

* एतदर्धात्प्राक् " पत्नीमूलं गृहं पुसां यदि च्छन्दानुवर्तिनी " इति ख. ग. पुस्तकयोः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं ग. पुस्तक एव । † धनुश्चिह्नान्तर्गतस्थानेऽयं ग्रन्थः—ख. ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु " रूपौदार्यसमायुक्ता विशालकुलसंभवा । सति भर्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी । आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् " इति ।

---

१ ग. °लत्रो यस्तस्य स्वर्ग इहैव हि । प्र° । २ ग. °क्त एको विरक्तोऽन्यस्तस्मा° । ३ ग. °लं गृहे सुख° । ४ ग. °खाद्यन्या सदा खिन्ना वित्तभेदः प° । ५ ख. सुभृताऽपि कृ° । ६ ग. °म् । सश° । ७ ग. °ने विमु° । ८ ग. °ते पश्चाद्वृद्ध° । ९ क. घ. च. °क्ता सा श्रीरेव । १० ग. °यः । या हृष्टम° । ११ ग. शिष्यो १२ ख. °पपद्यते । ग °पजायते ।

दरिद्रं व्याधितं चैव भर्तारं याऽवमन्यते । शुनी गृध्री च मकरी जायते सा पुनःपुनः १७
मृते भर्तरि या नारी समारोहेद्धुताशनम् । सा भवेत्तु शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते १८
व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् । तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते १९
चाण्डालमत्यवसितपरिव्राजकतापसाः । तेषां जातान्यपत्यानि चाण्डालैः सह वासयेत्)

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमोऽध्यायः ।)

(*उक्तं शौचमशौचं[१] च कार्यं त्याज्यं मनीषिभिः । विशेषार्थं तयोः किंचिद्वक्ष्यामि हित-काम्यया १
शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः। शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः २
शौचं च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा । मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथाऽऽ-न्तरम्[३] ३
आशौचाद्धि[४] वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं[५] वरम्[६]। उभाभ्यां[७] च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः
+एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा । उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः
गृहस्थे शौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् । द्विगुणं त्रिगुणं चैव चतुर्थे च चतुर्गुणम्† ६
अर्धप्रसृतिमात्रा तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता । द्वितीया च तृतीया च तदर्धार्धा प्रकीर्तिता ७
लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्वं पूर्यते यया[८] । एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्
त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां च चतुर्गुणम् । दातव्यमुदकं तावन्मृद्भावो[९] यथा भवेत् § ९
मृदा जलेन शुद्धिः स्यान्न क्लेशो[१०] न धनव्ययः । यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं[११] तस्य परीक्षितम् १०

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु पूर्वं (अ० ३ श्लो० २१) इत्यस्मादनन्तरं विद्यते । + ख. ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु अयं श्लोकः “ एका लिङ्गे तिस्रः सव्ये उभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम् । पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः ” इति वर्तते । † एतदग्रेऽधिकं ख. ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु “ एतच्छौचं द्विजातीनामर्धं शूद्रे विनिर्दिशेत् । § एतदग्रेऽयं श्लोकोऽधिकः ख. ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु “ मृत्तिकानां सहस्रेण उदकुम्भशतेन च । न शुध्यन्ति दुरात्मानो येषां भावो न निर्मलः ” इति ।

१ क. च पुराविद्भिर्मनी° । घ. च पुरा शौचं म° । २ क. °शुध्या तथाऽऽ° । च. छ. °शुद्धिस्तथा पर° । ३ च. °म् । शौचं त्वल्पतरं बा° । ४ क. °शौचं तु (चात्तु) व° । ५ घ. परं । ६ क. परम् । ७ क. घ. उभयेन शु° । ८ क. घ. °या । दा° । ९ क. घ द्रव्येण । १० क. घ. °शो नैव च व्य° । ११ क. घ. वृत्तं ।

अन्यदेव दिवा शौचं रात्रावन्यद्विधीयते । अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि[1] ११
दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्धं विधीयते। तदर्धमातुरस्याऽऽहुस्त्वरायामर्धमध्वनि १२
न्यूनाधिकं न कर्तव्यं[2] शौचं शुद्धिमभीप्सता। प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे[3] कृते १३)

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठोऽध्यायः ।)

सूतकं तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्यु[4]निमित्तकम्। यावज्जीवं तृतीयं तु यथावदनुपूर्वशः १
सद्यःशौचं तथै[5]काहस्त्र्यहश्चतुरहस्तथा। षडह[6]द्वादशाहाश्च पक्षो मासस्तथैव च २
मरणान्तं तथा चान्यद्दश पक्षास्तु सूतके। उपन्यासक्रमेणैव तन्मे निगदतः शृणु ३
ग्रन्थार्थं[7] यो विजानाति वेदमन्त्रैः समन्वितम्। सकल्पं सरहस्यं च क्रियावांश्चेन्न सूतकम्[8]
राजर्त्विग्दीक्षितानां च बाले देशान्तरे तथा। व्रतिनां सत्रिणां चैव सद्यः शौचं विधीयते
एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः। त्र्यहात्केवलवेदस्तु द्विहीनो दशभिर्दिनैः ६
शुध्येद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः। वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ७
अस्नात्वा चाप्यहुत्वा च ह्यदत्त्वा ये तु भुञ्जते। एवंविधानां सर्वेषां यावज्जीवं तु सूतकम्
व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा। क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ९
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः। श्रद्धात्यागविहीनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेत्
सूतकं न कदाचित्स्याद्यावज्जीवं तु सूतकम्। एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् * ११
वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेको यदा पतिः। दशाहषड्त्र्यहैकाहं प्रसवे सूतकं भवेत् १२
यज्ञे प्रवर्तमाने तु जायते म्रियतेऽपि वा। पूर्वसंकल्पितार्थानां न दोषस्तत्र विद्यते १३
यज्ञकाले[9] विवाहे च देवयागे तथैव च। हूयमाने तथा चाग्नौ नाशौचं नैव सूतकम् १४
स्वस्थकाले तथा सर्वं सूतकं परिकीर्तितम्। आपद्गतस्य[10] सर्वस्य सूतकेऽपि न सूतकम्

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

---

* इतः परमधिकवचनान्युपलभ्यन्ते ख. ग. पुस्तयोः—"सूतके मृतके चैव तथा च मृतसूतके। एतत्संहृतशौचानां मृतशौचेन शुध्यति। दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते। दशाहात्तु परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित्। दानं च विधिना देयमशुभात्तारकं हि तत्। मृतकान्ते मृतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम्। एतत्संहृतशौचानां पूर्वाशौचेन शुध्यति। उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते। चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्थिसंचयनं द्विजैः। ततः संचयनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते" इति।

१ क. घ. च. °दि। यद्दिवा विहितं शौचं तदर्धं तु निशि स्मृतम्। तदर्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्यार्धमध्वनि। २ क. घ. च °व्यं नित्यं शु°। ३ घ. °भेण च। ४ ग. °त्युसमुद्भवम्। ५ ग. °था। दशाहोद्वादशाहश्च। ६ ख. षड्दशद्वा°। ७ ख. ग. °न्थार्थतो वि°। च. छ. °न्थार्थान्यो वि°। ८ ख. ग. °तकी। रा°। ९ ख. ग. °ले त्विदं सर्वमशौचं प°। १० ख. ग. °पद्गतस्य स°।

(अथ सप्तमोऽध्यायः ।)

अतः परं प्रवक्ष्यामि योगस्य विधिमुत्तमम् । लोको वशीकृतो यैस्तु यैरात्मा च वशीकृतः
इन्द्रिया[1]र्थास्तपस्तेषां योगं वक्ष्याम्यशेषतः ॥ २
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारोऽथ धारणा । तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योग उच्यते ३
नारण्यसेवनाद्योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् । व्रतैर्यज्ञैस्तपोभिर्वा न योगः कस्यचिद्भवेत्
न च[2] प[3]द्मासनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणात् । न च शास्त्रा[4]तिरिक्तेन शौचेन भवति क्वचित्
न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः[5] सुकृतैस्तथा[6] । लोकयात्रा[7]भियुक्तस्य न योगः कस्यचिद्भवेत् ६
अभियोगात्तथाऽभ्यासात्तस्मिन्नेव सुनिश्चयात् । पुनः पुनश्च निर्वेदाद्योगाः[8] सिध्यन्ति नान्यथा* ७
यश्चाऽऽत्म[9]मिथुनो नित्यमात्मक्रीडस्तथैव च । आ[10]त्मानन्दश्च सततमात्मन्येव[11] समाहितः
आत्मन्येव सुतृप्तश्च संतुष्टो नान्यमानसः । आत्मन्येव सुतृ[12]प्तस्य योगो भवति नान्यथा ९
स्वप्नेऽपि योऽभियुक्तश्च जाग्रच्चैव विशेषतः । ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो वरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम्
यस्त्वात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति । ब्रह्मभूतः स विज्ञेयो दक्षपक्ष उदाहृतः ११
विषयासक्तचित्तो हि[13] कश्चिद्योगं न विन्दति । यत्नेन विषयासङ्गं[14] तस्माद्योगी विवर्जयेत्
विषयेन्द्रियसंयोगं केचिद्योगं वदन्ति च । अधर्मो धर्मबुद्ध्या तु गृहीतस्तैरपण्डितैः १३
आत्मनो मनसश्चैव संयोगं च तथा परे । उ[15]क्तानमनसो ह्येते केवलं योगवञ्चिताः १४
वृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि । एकीकृत्य विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते १५
कषायमोहविक्षेपलज्जाशङ्कादि चेतसः । व्यापारास्तु समाख्याता[16]स्तैर्हीनं वशमानयेत्
कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्रामः ष[17]ष्ठं तत्र महत्तमः । देवासुरमनुष्यैस्तु स जेतुं नैव शक्यते १७

---

* इत उत्तरमेतद्वचनमधिकं ख ग. पुस्तकयोः—"आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रीडनकेन च । सर्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा " इति ।

---

१ ख. °यार्थमतस्तस्य यो° । ग. °यार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम् । प्रा° । २ च. च प्रह्मास° । ३ ख ग पथ्याशना° । ४ च. °तिरेकेण न शौचं न भवेत्क्वचि° । ५ क. घ. ङ. °कैः कुसृतै° । ६ च. °था । योगशास्त्राभि° । ७ ख. °त्रानिगु° । ग. °त्राविगु° । ८ घ. च. °योगः सिध्यति ना° । ९ ग. °त्मनिरतो नि° । १० ग. आत्मनिष्ठश्च । ११ ग °व स्वभावतः । रतश्चैव स्वयं तुष्टः सं° । १२ ख. ग. °प्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिध्यति । सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि वि° । १३ ग. हि यतिमोक्षं न । १४ ख. ग. °सक्तं । १५ ख. ग. उक्तानामधिका ह्ये° । १६ ग. °तास्त्वाञ्जित्वा व° । १७ ख. ग. षष्ठस्तत्र महत्तरः । दे° ।

बलेन परराष्ट्राणि गृह्णञ्शूरस्तु नोच्यते। जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः १८
न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं च यथोर्मिभिः। वाताहतं तथा चित्तं तस्मात्तस्य न विश्वसेत्
बहिर्मुखानि(णि) सर्वाणि कृत्वा चान्तर्मुखानि(णि) वै[2]। मनसैवेन्द्रियग्रामं मन-
श्चाऽऽत्मनि योजयेत् २०
सर्वभावविनिर्मुक्तं क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत्। एत[3]ज्ज्ञानं च ध्यानं च शेषोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः
चतुर्णां संनिकर्षेण फलं यत्तदशाश्वम्। द्वयोस्तु संनिकर्षेण शाश्वतं पदमव्ययम् २२
यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते[6]। कथ्यमानं तथाऽन्यस्य हृदये नावतिष्ठते २४
स्वसंवेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारी स्त्रीसुखं यथा। अयोगी नैव जानाति जात्यन्धो हि यथा घटम्
नित्याभ्यसनशीलस्य स्वसंवेद्यं हि तद्भवेत्। तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देश्यं परं ब्रह्म सनातनम्
वृथा ह्याभरणं भारं मलमालेपनं तथा। मन्यन्ते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते २६
सत्त्वोत्कटाः सुराः सर्वे विषयैश्च वशीकृताः। प्रमादि[10]नि क्षुद्रसत्त्वे मनुष्ये चात्र का कथा
तस्मात्त्यक्तकषायेण कर्तव्यं दण्डधारणम्। इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते २८
वैणवेन त्रिदण्डेन न त्रिदण्डीति कथ्यते। अध्यात्मदण्डयुक्तो यः स त्रिदण्डीति कथ्यते
वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कर्मदण्डश्च ते त्रयः। यस्यैते तु त्रयो दण्डाः स त्रिदण्डीति कथ्यते
त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो जनाः। यो हि ब्रह्म न जानाति त्रिदण्डार्हो भवेन्न सः*
नाध्येतव्यं न वक्तव्यं न श्रोतव्यं कदाचन। एतैः सर्वैस्तु संपन्नो यतिर्भवति नेतरः ३२
पारिव्राज्यं गृहीत्वा तु यः स्वधर्मे न तिष्ठति। श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत्
एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ भिक्षू मिथुनं स्मृतम्। त्रयो ग्रामः समाख्यात ऊर्ध्वं तु नगरायते
नगरं हि न कर्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा। एतत्त्रयं प्रकुर्वाणः स्वधर्माच्च्यवते यतिः ३५
राजवार्ता ततस्तेषां भिक्षावार्ता परस्परम्। स्नेहपैशुन्यमात्सर्यं संनिकर्षान्न संशयः ३६
लाभपूजानिमित्तं तु व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः। एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम्
ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशीलता। भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमं नोपपद्यते

---

*इतः परमधिको ग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोः—"ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक्। स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम्। संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च। एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः" इति।

---

१ ख. ग. चाभिमुखा°। २ ग. वै। सर्वं चैवं°। ३ ग. °तज्ज्ञानं च योगश्च शेषाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः। त्यक्त्वा विषयभोगांश्च मनो निश्चलतां गतम्। आत्मशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः। च° । ४ ग. पदं। ५ ख. ग. °तं ध्रुवमक्षय°। ६ ख. °निरुच्यते। ७ ख. ग. °री मैथुनं य°। ८ ख. ग. °स्व सुखं°। ९ ख. सुरास्तेऽपि वि°। १० ख. ग. °दिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र।

तपोजपैः[1] कृशी भूत्वा व्याधिता वसथाद्बहिः। वृद्धा[2] ग्रहगृहीताश्च ये चान्ये विकलेन्द्रि[3]याः
नीरुजश्च युवा चै[4]व ब्रह्मचर्याद्विनश्यति। ब्रह्मचर्याद्विनष्टश्च कुलं गोत्रं च नाशयेत् ४०
वसन्नावसथे भिक्षुर्मैथुनं यदि सेवते। तस्यावसथनाथः स्यात्कुलान्यपि[5] हि कृन्तति ४१
आश्रमे तु यतिर्यस्य मुहूर्तमपि विश्रमेत्। किं तस्यान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते ४२
संचितं यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम्। नि[7]र्दहत्येव तत्सर्वमेकरात्रोषितो य[8]तिः ४३
अध्वश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम्। निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम्
यस्मिन्देशे वसेद्योगी ध्या[9]यी योगविचक्षणः। सोऽपि देशो भवेत्पूतः किं पुनस्तस्य
बान्धवाः ४५
अद्वैतं च तथा द्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च। न द्वैतं नापि चाद्वैतमित्येतत्पारमार्थिकम् ४६
ना[11]हं द्वैतं च संबन्धो ब्रह्मभावेन भावितः। ईदृशायामवस्थायामवा[12]प्तं परमं पदम् ४७
द्वैतपक्षः समाख्या[13]तो द्वैतं ये तु समाश्रिताः। अद्वैतानां प्रवक्ष्यामि यथा शास्त्रस्य निश्चयः
अत्राऽऽत्मव्यतिरेकेण द्विती[14]यं नैव पश्यति। अ[15]तः शास्त्राण्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थ[16]वि-
स्तराः ४९
(+दक्षशा[17]स्त्रं यथाप्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम्। अधीयते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोकताम्
इदं तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा। स पुत्रपौत्रपशुमान्कीर्तिं च समवाप्नुयात्
श्रावयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः। अक्षय्यं भवति श्राद्धं पि[18]तृभ्यश्चो-
पजायते ५२)

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

समाप्तमिदं दक्षप्रणीतं धर्मशास्त्रम्।

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने ख. ग. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेष्वयं ग्रन्थः–"योगमभ्यसमानस्य ध्रुवं कश्चिदुपद्रवः। विद्या वा यदि वाऽविद्या शरणं तु जनार्दनः। कृत्वा पर्यङ्कबन्धं करकमलपुटे न्यस्य हृत्सं-प्रदेशे नासाग्रे स्थाप्य दृष्टिं स्थिरनिभृतपदं निश्चलं स्वस्थकायः। इच्छन्नोंकारमेकं स भवति सुकृती योगमार्गानुकारी तत्त्वज्ञानेन सर्वं भुवि भुवनमिदं मण्डलं याति भित्त्वा। य इदं पठते शास्त्रं विप्रेभ्यश्च प्रयच्छति। सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोके महीयते" इति।

---

१ ख. °पोभिर्ये कृशीभूता व्याधितावसथाहृतः। वृद्धारोगगृ°। २ ग. कृशीभूतो व्याधितोऽवस-थाद्बहिः। वृ°। ३ क. च. °याः। निरु°। ४ ख. ग. °नाथस्य मूला°। ५ ख. ग. °पि निकृ°। ६ ख. °मात्मनि आह्निकम्। विप्र(प्रु)ष्यति त°। ७ क ङ. च. निर्हरत्ये°। ८ ख. °तिः। ध्यानयोगप°। ग. °तिः। योगप्र°। ९ क. ङ. अथाऽऽश्र°। १० ख. ग. ध्यानयो°। ११ ख. °हं नैव तु सं°। ग. °हं नैवान्यसं°। १२ ग. °वाप्यंप°। १३ ख. ग. °तो येऽद्वैतं तु व्यवस्थिताः। १४ ख. °यं यो विप°। ग. °यं यदि प°। १५ ग. ततः। १६ ग. ग्रन्थसंचयाः। १७ ख. °शास्त्रे यथा प्रोक्तमाश्रमप्रतिपालनम्। अ°। १८ ख. पितृंश्चैवोपतिष्ठते।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

देवलस्मृतिः ।

सिन्धुतीरे सुखासीनं देवलं मुनिसत्तमम् । समेत्य मुनयः सर्वे इदं वचनमब्रुवन् १
भगवन्म्लेच्छनीता हि कथं शुद्धिमवाप्नुयुः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैवानुपूर्वशः
कथं स्नानं कथं शौचं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् । किमाचारा भवेयुस्ते तदाचक्ष्व सविस्तरम्

देवल उवाच —

त्रिशङ्कुं वर्जयेद्देशं सर्वं द्वादशयोजनम् । उत्तरेण महानद्या दक्षिणेन तु कीकटम् ४
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि विस्तरेण महर्षयः ॥ ५
मृतसूते तु दासीनां पत्नीनां चानुलोमिनाम् । स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौ-
निकम् ६
अपेयं येन संपीतमभक्ष्यं चापि भक्षितम् । म्लेच्छैर्नीतेन विप्रेण अगम्यागमनं कृतम् ७
तस्य शुद्धिं प्रवक्ष्यामि यावदेकं तु वत्सरम् । चान्द्रायणं तु विप्रस्य सपराकं प्रकीर्तितम् ८
पराकमेकं क्षत्रस्य पादकृच्छ्रेण संयुतम् । पराकार्धं तु वैश्यस्य शूद्रस्य दिनपञ्चकम् ९
नखलोमविहीनानां प्रायश्चित्तं प्रदापयेत् । चतुर्णामपि वर्णानामन्यथाऽशुद्धिरस्ति हि १०
प्रायश्चित्तविहीनं तु यदा तेषां कलेवरम् । कर्तव्यस्तत्र संस्कारो मेखलादण्डवर्जितः ११
म्लेच्छैर्नीतेन शूद्रैर्वा हारिते दण्डमेखले । संस्कारप्रमुखं तस्य सर्वं कार्यं यथाविधि १२
संस्कारान्ते च विप्राणां दानं धेनुश्च दक्षिणा । दातव्यं शुद्धिमिच्छद्भिरश्वगोभूमिकाञ्च-
नम् १३
तदाऽसौ तु कुटुम्बानां पङ्क्तिं प्राप्नोति नान्यथा । स्वभार्यां च यथान्यायं गच्छन्नेव
विशुध्यति १४
अथ संवत्सरादूर्ध्वं म्लेच्छैर्नीतो यदा भवेत् । प्रायश्चित्ते तु संचीर्णे गङ्गास्नानेन शुध्यति
सिन्धुसौवीरसौराष्ट्रं तथा प्रत्यन्तवासिनः । *कलिङ्गकौङ्कणान्वङ्गान्गत्वा संस्कारमर्हति
बलाद्दासीकृता ये च म्लेच्छचाण्डालदस्युभिः । अशुभं कारिताः कर्म गवादिप्राणि-
हिंसनम् १७
उच्छिष्टमार्जनं चैव तथा तस्यैव भोजनम् । खरोष्ट्रविड्वराहाणामामिषस्य च भक्षणम्

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके–" काम्बोजसकालिङ्गांश्च गत्वा " इति ।

---

१ ख. °निपुंगवम् । २ ग. घ. ये । ३ घ. °नां तु विलो° । ४ ग. यौनक° । ५ क. धर्नं । ६ ग.घ. °श्वगो° । ७ घ. °सौ स्वकु° । ८ क. गच्छन्नेव । ख. गच्छेचैव । ९ क.ख. °न्गङ्गास्नानेन शुध्यति । १० घ. °व भक्षणम् ।

तत्स्त्रीणां च तथा सङ्गं ताभिश्च सह भोजनम् । मासोषिते द्विजा[1]तौ तु प्राजापत्यं विशो-
धनम् १९
चाद्रायणं त्वाहिताग्नेः पराकस्त्वथ वा भवेत्। चान्द्रायणं पराकं च चरेत्संवत्सरोषितः
संवत्सरोषितः शूद्रो मासार्धं यावकं पिबेत् । मासमात्रोषितः शूद्रः कृच्छ्रपादेन शुध्यति
ऊर्ध्वं संवत्सरात्कल्प्यं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमैः । संवत्सरैश्चतुर्भिश्च तद्भा[2]वमधिगच्छति २२
ह्रासो न विद्यते [3]यस्य प्रायश्चित्तं दुरात्मनः । गुह्यकक्षशिरोभ्रूणां कर्तव्यं केशवापनम् २३
प्रायश्चित्तं समारभ्य प्रायश्चित्तं तु कारयेत्। स्नानं त्रिकालं कुर्वीत धौतवासा जितेन्द्रियः
कुशहस्तः सत्यवक्ता देवलेन ह्युदाहृतम् । वत्सरं वत्सरार्धं वा मासं मासार्धमेव वा २६
बलान्म्लेच्छैस्तु यो नीतस्तस्य शुद्धिस्तु कीदृशी । संवत्सरोषिते [4]शूद्रे शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु
पराकं वत्सरार्धे च पराकार्धं त्रिमासिके । मासिके पादकृच्छ्रश्च नखरोमविवर्जितः २७
पादोनं क्षत्रियस्योक्तमर्धं वैश्यस्य दापयेत् । प्रायश्चित्तं द्विजस्योक्तं पादं शूद्रस्य दापयेत्
प्रायश्चित्तावसाने तु[5] दोग्ध्री गौर्दक्षिणा मता॥तथाऽसौ तु कुटुम्बा[6]न्ते ह्युपविष्टो न दुष्यति
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाऽप्यूनषोडशः । प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च
ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात्परस्य च । प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वाऽन्योऽपि बान्धवः
स्वयं व्रतं चरेत्सर्वमन्यथा नैव शुध्यति । तिलहोमं प्रकुर्वीत जपं कुर्यादतन्द्रितः ३२
संलापस्पर्शनिःश्वाससहयानासनाशनात् । याजनाध्यापनाद्यौनात्पापं संक्रमते नृणाम्
याजनं योनिसंबन्धं स्वाध्यायं सहभोजनम् । कृत्वा सद्यः पतत्येव पतितेन न संशयः ३४
संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् । याजनासनयज्ञादि कुर्वा[7]णैः सार्वकामिकम् ३५
[8]अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तमिदं शुभम् । स्त्रीणां म्लेच्छैश्च नीतानां बलात्संवेशने
क्वचित् ३६
ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा नीता यदाऽन्त्यजैः । ब्राह्मण्याः कीदृशं न्याय्यं प्रायश्चित्तं
विधीयते ३७
ब्राह्म[9]णी भोजयेन्म्लेच्छमभक्ष्यं भक्षयेद्यदि । पराकेण ततः शुद्धिः पादेनोत्तरतोत्तरान्
(दोनेनोत्तरोत्तरा) ३८
न कृतं मैथुनं ताभिरभक्ष्यं नैव भक्षितम् । शुद्धिस्तदा त्रिरात्रेण म्लेच्छान्नेनैव भक्षिते ३९
रजस्वला यदा स्पृष्टा म्लेच्छेनान्येन वा पुनः॥त्रिरात्र[10]मुषिता स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति

---

१ घ. 'जातीनां प्रायश्चित्तं वि°। २ ग. 'द्भावं स च ग'। ३ ग. तस्य। ४ ग. विप्रे। ५ ख. ग. तु पुष्कला दक्षिणा स्मृता। ६ क. 'म्बान्तेरुप°। ७ ग. 'णः सर्वकालिक°। ८ ग. अथातः संप्र°। ९ ख. 'णीभाज'। ग. 'णी भजते म्लेच्छ'। १० ख. ग. 'मुपोषि°।

स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा । त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्देवलस्य वचो यथा ४१

स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा । पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति
ब्राह्मण्यनशनं कुर्यात्क्षत्रिया स्नानमाचरेत् । सचैलं वैश्यजातीनां नक्तं शूद्रे विनिर्दिशेत्
म्लेच्छान्नं म्लेच्छसंस्पर्शो म्लेच्छेन सह संस्थितिः । वत्सरं वत्सरादूर्ध्वं त्रिरात्रेण विशुध्यति ४४

म्लेच्छैर्हृतानां चौरैर्वा कान्तारेषु प्रवासिनाम् । भुक्त्वा भक्ष्यमभक्ष्यं वा क्षुधार्तेन भयेन वा
पुनः प्राप्य स्वकं देशं चातुर्वर्ण्यस्य निष्कृतिः । कृच्छ्रमेकं चरेद्विप्रस्तदर्धं क्षात्रियश्चरेत् ।
पादोनं च चरेद्वैश्यः शूद्रः पादेन शुध्यति ॥ ४६

गृहीता स्त्री बलादेव म्लेच्छैर्गुर्वीकृता यदि । गुर्वी न शुद्धिमाप्नोति त्रिरात्रेणेतरा शुचिः ४७

योषा गर्भं विधत्ते या म्लेच्छात्कामादकामतः । ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा वर्णेतरा च या ४८

अभक्ष्यभक्षणं कुर्यात्तस्याः शुद्धिः कथं भवेत् । कृच्छ्रं सांतपनं शुद्धिर्घृतैर्योनेश्च पाचनम्
असवर्णेन यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषिच्यते । अशुद्धा सा भवेन्नारी यावच्छल्यं न मुञ्चति ५०

विनिःसृते ततः शल्ये रजसो वाऽपि दर्शने । तदा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा
स गर्भो दीयतेऽन्यस्मै स्वयं ग्राह्यो न कर्हिचित् । स्वजातौ वर्जयेद्यस्मात्संकरः स्यादतोऽन्यथा ५२

गृहीतो यो बलान्म्लेच्छैः पञ्च षट् सप्त वा समाः । दशादि विंशतिं यावत्तस्य शुद्धिर्विधीयते ५३

प्राजापत्यद्वयं तस्य शुद्धिरेषा विधीयते । अतः परं नास्ति शुद्धिः कृच्छ्रमेव सहोषिते ५४

म्लेच्छैः सहोषितो यस्तु पञ्चप्रभृति विंशतिः । वर्षाणि शुद्धिरेषोक्ता तस्य चान्द्रायणद्वयम् ५५

कक्षागुह्यशिरःश्मश्रुभ्रूलोमपरिकृन्तनम् । प्राहृत्य पाणिपादानां नखलोम ततः शुचिः ५६

यो दातुं न विजानाति प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमः । शुद्धिं ददाति चान्यस्मै तदशुद्धेः स भाजनम् ५७

---

१ क. °द्रुस्या त° । २ क. °च्छैर्हृता° । ३ घ °पुनिवा° । ४ ख. गुर्व्यो न शुद्धिमिच्छन्ति त्रि° । ५ क. ख. °त्रेण विशुध्यति । योषा । ६ ग. °णं कृत्वा शुद्धिस्तस्याः क° । ७ ध. °योनिविपा° । ८ क. ततः । ९ ग. °त् । सयोनौ व° । १० ग. प्रकीर्तिता । ११ ग. शुद्धिर्यस्तु म्लेच्छैः सहोषितः । म्ले° ।

संभाषां स्पर्शनं चैव म्लेच्छेन सह संविशेत् । कुर्यात्स्नानं सचैलं तु दिनमेकमभोजनम्
माता म्लेच्छत्वमागच्छेत्पितरो वा कथंचन। असूतकं च नष्टस्य देवलस्य वचो यथा
मातरं च परित्यज्य पितरं च तथा सुतः। ततः पितामहं चैव शेषपिण्डं तु निर्वपेत् ६०
स्त्रीणां चैव तु शूद्राणां पतितानां तथैव च। पञ्चगव्यं न दातव्यं दातव्यं मन्त्रवर्जितम् ६१
वरुणो देवता मूत्रे गोमये हव्यवाहनः। सोमः क्षीरे दध्नि वायुर्घृते रविरुदाहृतः ६२
गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः श्वेतायाश्चैव[1] गोमयम्। पयः काञ्चनवर्णाया[2] नीलायाश्चापि[3] गोर्दधि
घृतं वै कृष्णवर्णाया विभक्तिर्वर्णगोचरा। उदकं सर्ववर्णं स्यात्कस्य वर्णो न गृह्यते ६४
*षण्मात्रिकं तु गोमूत्रं गोमयं च कुशोदकम्। त्रिमात्रिकं घृतं क्षीरं दधि स्याद्दशमात्रिकम्
व्रते तु सर्ववर्णानां पञ्चगव्यं तु संख्यया। प्रायश्चित्तं यथोक्तं तु दातव्यं ब्रह्मवादिभिः
अन्यथा दापयेद्यस्तु प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः॥ ६७
कपिलायाश्च गोर्दुग्ध्वा धारोष्णं यः पयः पिबेत्। एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि
शोधयेत् ६८
तिलहोमं प्रकुर्वीत जपं कुर्यादतन्द्रितः। विष्णो रराटमन्त्रेण प्रायश्चित्ती विशुध्यति ६९
बहुनाऽत्र किमुक्तेन तिलहोमो विधीयते। तिलान्दत्त्वा तिलान्भुक्त्वा कुर्वीताघनिवारणम्
संपादयन्ति यद्विप्राः स्नानं तीर्थफलं तपः[6]। संपादि क्षमते पापं तस्य संपद्यते फलम् ७१
प्रायश्चित्तं समाख्यातं यथोक्तं देवलेन तु। इतरेषामृषीणां च नान्यथा[7] वाक्यमर्हथ ७२
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं गवाह्निकम्। विप्रेभ्यः[8] संप्रयच्छेत प्रायश्चित्ती विशुध्यति
पञ्चाहान्सहवासेन संभाषणसहाशनैः। संप्राश्य पञ्चगव्यं तु दानं दत्त्वा विशुध्यति ७४
एकद्वित्रिचतुःसंख्यान्वत्सरान्संवसेद्यदि। म्लेच्छवासं द्विजश्रेष्ठः क्रमतो[10] द्रव्ययोगतः ७५
एकाहेन तु गोमूत्रं द्व्यहेनैव तु गोमयम्। त्र्यहात्क्षीरेण संयुक्तं चतुर्थे दधिमिश्रितम् ७६
पञ्चमे घृतसंपूर्णं पञ्चगव्यं प्रदापयेत्। पञ्चसप्तदशाहानि[11] पञ्चदशाहं[12] विंशतिः[13] ७७
संवासं च प्रवक्ष्यामि देहशुद्धिं द्विजन्मनाम्। पञ्चाहं[14] पञ्चगव्यं स्यात्पादकृच्छ्रं दशाहिके
पराकं पञ्चदशभिर्[15]विंशेऽतिकृच्छ्रमेव च। उदरं प्रविशेद्यस्य[16] पञ्चगव्यं विधानतः ७९

*एतद्वचनस्थानेऽयं पाठः—"एकमात्रं तु गोमूत्रं गोमयं तु द्विमात्रकम्। त्रिमात्रकं घृतं क्षीरं दधि स्याद्दशमात्रकम्" इति ख ग. पुस्तकयोः।

१ क. °वैनगो°। २ ख. ग. र्णे तु कस्य। ३ ग. दुष्यति। ४ ग. तु पञ्चव°। ५ ख. ग. °व्यं ब्राह्मणैः सह। अ°। ६ घ. °पः। सम्यक्पादकृते। ७ ग. °था वक्तुमर्हति। सु°। ८ घ. °भ्यः प्रथमं यच्छे-त्प्राय°। ९ क. °ति। एवं द्विसहवा°। घ. °ति। सहाद्विवा° १० ख. ग. °मते द्र°। ११ ग. °नि सपञ्च-दशाविंशतिः। १२ घ. पञ्चाशदभवि°। १३ ख. °दशविं°। १४ क. ख. पञ्चाहे। १५ ख. ग. °भिः के-विंशे कृच्छ्रं समाचरेत्। उ°। १६ क. घ. °यस्तु प°।